

DÖRT HALİFE DÖNEMİ OLAYLARI KARŞISINDA

ABDULLAH B. ÖMER*

Prof.Dr.Ahmet Turan YÜKSEL
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abdullah b. Umar in the Face of Events at the Time of Four Caliphs

Abdullah b. Umar, as one of the famous companions of the Prophet Muhammad in following his sunna and well-known with his pious character, also participated in the events which happened during the time of Four Caliphs. For instance, he took part in the Ridda Wars and other early Islamic conquests. Actually he preferred to be impartial and to be with the Muslim majority in order to prevent to cause any conflict and discrepancy in the Muslim society. With this distinguished character, he set up a good example as well.

Bu makalede, Hz.Peygamber'in sünnetine bağlılığı, ilmi yönü ve zahidane yaşayış tarzıyla Ashâb-ı Kirâm arasında dikkat çeken Abdullah b. Ömer'in, bunların dışında Dört Halife döneminde siyasi, idari ve askeri hayattaki faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Görüleceği üzere, Abdullah b. Ömer, söz konusu alanlarda da kayda değer ölçüde aktif roller üstlenmiştir.

Öncelikle ifade etmek gerekirse, Hz.Ömer'in en büyük çocuğu olan Abdullah¹, 610 yılında Mekke'de doğmuş ve küçük yaşta müslüman olmuştur. Babası Hz.Ömer ve ailenin diğer fertleriyle birlikte Medine'ye hicret eden İbn Ömer, Hendek Gazvesiyle birlikte Hz.Peygamber dönemindeki askeri harekâтта yer almıştır.² Hz.Peygamber vefat ettiği zaman yirmi iki yaşında³ olan İbn Ömer, iyi bir aile ortamında yetişmiş ve iyi bir eğitim almıştır. Hz.Peygamber döneminde bizzat yer aldığı olayların yanı sıra, bu dönemin tanığı olarak naklettiği ve kaynaklara yansıyan bilgilerle önemli şahsiyetler arasında yer almıştır.

* Bu makale, Abdullah b. Ömer (Hayatı ve Şahsiyeti, Konya, 2004. Yayımlanmamış Çalışma) isimli araştırmanın ilk bölümünden oluşturulmuştur.

¹ Zübeyri, Kitâbu Nesebi Kureys, Tsh. ve Ta'lik: E.Levi Pronveçal, 3.bsk., Kahire, 1953, s. 350.

² İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, Trs., IV, 142-143.

³ İbn Kesir, , el-Bidâye ve'n-Nihâye, 2.bsk., Beyrut, 1990, IX, 4.

1. HZ.EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE ABDULLAH B. ÖMER

a. Ridde Savaşlarında ve İlk İslâm Fetihlerinde Abdullah b. Ömer

Bir yaklaşıma göre bu dönemde önemli bir hareketi göze çarpmadığı ifade edilen⁴ İbn Ömer tespitlerimize göre, bu görüşün aksine, önemli olaylarda yer almıştır. Meselâ, Şam ve Filistin fetihlerine katılmıştır. Nitekim bir tespite göre öncelikle Üsâme ordusuna katılmıştır.⁵ Ayrıca Müseylime ile yapılan savaşta, müslüman askerler arasında bulunuyordu.

Bu anlamda İbn Ömer'in anlatımına göre Hz.Ebû Bekir, ilk İslâm fetihleri özelliğini taşıyan askerî harekatta komutan olarak ordunun başında gitmek istedi. Ancak Hz.Ali'nin ikazı ile Medine'de kaldı ve komutanlar tayin etti. Hz.Ali'nin gerekçesi, onun başına bir hal gelmesi durumunda İslâm toplumunun düzen ve intizamının bozulacağı idi.⁶

HZ.Ebû Bekir dönemi, zekat vermeyi reddeden ve yalancı peygamberlerle yapılan mücadele açısından önem taşımaktadır. Esved el-Ansî gibi Müseylime de peygamberlik iddiası ile ortaya çıkmıştır. Mâlik b. Nüveyre ise zekât vermeyi reddetmiştir. İbn Ömer, bu şekilde mürtet durumuna düşen bu iki şahısla yapılan savaşta yer almıştır.

HZ.Ebû Bekir halife olunca zekât vermeyi reddeden Temîm kabilesi ve reisleri Mâlik ile savaşmak üzere Hâlid b. Velîd komutasında bir ordu gönderdi. Bu orduda yer alan İbn Ömer ve Ebû Katâde Mâlik ile konuşmuş, onu itaate çağırmıştır. Ancak Mâlik onların sözlerinden hoşlanmamıştır.⁷

Mâlik bu savaşta öldürüldü. Hâlid de onun hanımı Ümmü Mütemmim ile evlendi.⁸ Bu esnada kendisinden nikah şahidi olması istenen İbn Ömer, bu teklifi kabul etmemiştir. Zira İbn Ömer, Hâlid'e öncelikle konuyu Halife Hz.Ebû Bekir'e bildirmesini önermiştir. Ancak Hâlid bunu kabul etmemiş ve onunla evlenmiştir.⁹

Yemâme'de yaşayan Benû Hanîfe kabilesi mensubu olan Müseylime, Hz.Peygamber'in hastalığı döneminde (11/632) faaliyetlerine başlamıştır. Hz.Peygamber'in vefatıyla da peygamber olduğunu iddia ederek mücadeleye girişmiştir. Hz.Ebû Bekir de, Müseylime üzerine sırasıyla İkrime b. Ebî Cehil ve Şurahbil b. Hasene komutasında asker sevk etti. Ancak her ikisi de başarısız oldu. Son olarak Hâlid b. Velîd komutasında bir ordu göndermiş ve Müseylime öldürülmüştür.¹⁰

⁴ Bkz. Eşref Edip, Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı, İstanbul, 1383/1964, III, 117.

⁵ Muhyiddin Mustu, Abdullah b. Ömer es-Sahâbiyyü'l-Mu'tesi bi-Rasûlillah, 4.bsk., Dimaşk, 1407/1987, s. 60.

⁶ Bkz. İbn Kesîr, VI, 315.

⁷ Zehebî, Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm, Thk.Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2.bsk., Beyrut, 1410/1990, Ahdü'l-Hulefâirrâşidîn, s. 34.

⁸ Mustafa Fayda, "Hâlid b. Velîd", DİA, İstanbul, 1997, XV, 290. Hâlid b. Velîd hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, Allah'ın Kılıcı Halid b. Velîd, İstanbul, 1992.

⁹ İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman, Thk.İhsan Abbas, 2.bsk., Kum, 1342/1963, VI, 14-15.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Bahriye Üçok, İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, İstanbul, 1982,

Müseylime üzerine Hâlid b. Velid komutasında gönderilen kuvvetin içinde yer alan ve bu savaşta şehit olmayı çok arzu ettiği bilinen¹¹ İbn Ömer'in anlatımına göre bu savaşta ilk yaralanan ve şehit olan Ebû Akil el-Üneyfî'dir. Ebû Akil'in kolu omzundan kesilmiş ve şehit olmuştur.¹² Savaştan sonra Medine'ye döndüklerinde Ebû Akil'in vefatını Hz.Ömer'e haber verdiğinde, Hz.Ömer onun için Allah'tan rahmet dilemiştir.¹³ Diğer taraftan Hz.Ömer, diğer oğlu Zeyd'in bu savaşta şehit olmasına karşılık, İbn Ömer'in hayatta kalmış olmasından dolayı İbn Ömer'e çıkmıştır. Bunun üzerine İbn Ömer, yukarıda da ifade edildiği gibi, Allah'tan şehit olmayı istediğini ve bunun için de savaştığını, ancak nasip olmadığını ifade etmiştir.¹⁴

Bu savaşta yer alan Ammâr b. Yâsir'i¹⁵, savaşın şiddetli olduğu dönemde gördüğünü belirten İbn Ömer, müslüman askerlerin bozgunu anında Ammâr'ın, "Ey Müslümanlar topluluğu! Cennetten mi kaçuyorsunuz? Ben Ammâr b. Yâsir'im, gelin" diyerek şiddetli bir şekilde savaştığını haber vermektedir.¹⁶

Nihayet İbn Ömer küçük yüzlü, basık burunlu ve ince bacaklı olarak tanımladığı¹⁷ Müseylime'yi siyah bir köle, yani Vahşî'nin öldürdüğünü, savaş esnasında bir şahsın yüksek sesle haykırdığını da kaydetmektedir.¹⁸

Mürtetlerle yapılan mücadeleden sonra Hz.Ebû Bekir, 12/633'de Sâsânî İmparatorluğu'na karşı Irak cephesine ve Bizans İmparatorluğu'na karşı da Suriye, Filistin ve Ürdün tarafına ordular göndermiştir.¹⁹

Bu dönemde İbn Ömer, Yezid b. Ebî Süfyân komutasında Suriye cephesine gönderilen orduda yer almıştır.²⁰ Bu bölgede yapılan savaşlarda, meselâ Bâbü'l-Cebel'de, Abdurrahman b. Ebî Bekir ve Mikdad b. Esved ile birlikte büyük kahramanlık göstermiştir.²¹

Diğer taraftan Filistin fethine de katılan İbn Ömer'in anlatımına göre yaklaşık on beş bin müslüman süvari düşman tarafından öldürülmüştür.²²

→ →

s. 100, 105-108.

¹¹ Taberî, Târihu't-Taberî, Thk.Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4.bsk., Kahire, 1979, III, 392.

¹² İbn Sa'd, III, 474-475; İbnü'l-Cevzi, Sıfatu's-Safve, Thk. İbrahim Ramazan-Said Lahhâm, Beyrut, 1409/1989, I, 241.

¹³ İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem vel'l-Mulûk, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata-M.A.Ata, 1.bsk., Beyrut, 1412/1992, IV, 95.

¹⁴ İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut, 1965, III, 363, 365-366.

¹⁵ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşraf, Thk.Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 1.bsk., Beyrut, 1996, I, 183.

¹⁶ Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, Thk. Şuayb el-Arnâvut-Hüseyn el-Esed, 3.bsk., Beyrut, 1405/1985, I, 422.

¹⁷ Zemaşşerî, el-Fâik fi Ğaribi'l-Hadis, Thk. Ali Muhammed el-Becâvi-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2.bsk., Lübnan, Trs., III, 129.

¹⁸ İbn Hişâm, es-Siratü'n-Nebeviyye, Thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafiz eş-Şelebi, Mısır, 1955, III-IV, 73; İbnü'l-Esir, Kâmil, II, 364.

¹⁹ Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", DİA, İstanbul, 1998, XVIII, 328.

²⁰ İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IV, 115; Muhib et-Taberî, er-Riyâdu'n-Nadîra fi Menâkibi'l-Aşera, Thk. İsa Abdullah Muhammed el-Hımyerî, 1.bsk., Beyrut, 1987, II, 98.

²¹ Vâkidi, Fütûhu'ş-Şam, Beyrut, Trs., I, 292.

²² A.e., I, 21.

b. Abdullah b. Ömer'e Göre Hz.Ebü Bekir

Hız.Ebü Bekir hakkında onun ilk müslüman olduğunu ifade eden İbn Ömer²³, Hz.Peygamber zamanında Ondan sonra bu ümmetin en hayırlı kimseleri olarak Hz.Ebü Bekir, Ömer ve Osman'n isimlerini saydıklarını ve bunu duyan Hz.Peygamber'in aksine bir söz söylemediğini kaydetmektedir.²⁴ Ayrıca Hz.Peygamber'den sonra idareyi kimin ele alacağı konusunda da bu üç ismin telaffuz edildiğini ifade etmiştir.²⁵ Bu anlamda İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, hilâfet konusunda Hz.Peygamber bu işin Kureyş'e ait olacağını beyan etmiştir.²⁶ Burada detaya girmeden hilâfetin Kureyş kabilesine ait olduğu konusunda farklı görüş ve değerlendirmelerin söz konusu olduğunu hatırlatmamız gerekmektedir.

Diğer taraftan İbn Ömer'e göre Hz.Ebü Bekir'in ölüm sebebi benzinin solması idi.²⁷ Zira bir anlatıma göre Hz.Peygamber'in vefatıyla birlikte benzi solmaya başlamış ve vücudu zayıf düşmüştür.²⁸ 13/634'de vefat edince de Hz.Ömer, Hz.Osman, Hz.Talha b. Ubeydullah ve Abdurrahman b. Ebi Bekir tarafından kabre konulmuştur.²⁹

Kısacası, kaynaklarda karşımıza çıkan bu rivayetler, İbn Ömer'in bu dönemde aktif olarak faaliyette bulunduğu konusunda yeterli bir fikir vermektedir.

2. HZ.ÖMER DÖNEMİNDE ABDULLAH B. ÖMER

a. Fetihlerde Abdullah b. Ömer

Abdullah b. Ömer, önceki iki dönemde olduğu gibi Hz.Ömer döneminde de askerî harekâta yer almıştır. Basra ve Medâin'de bulunduğu ifade edilen İbn Ömer³⁰, Suriye, Irak-İran ve Mısır bölgelerinde yapılan fetihlere katılmıştır. Bir tespiti göre de³¹ bu dönemdeki savaflara ne şekilde iştirak ettiği konusunda detaylı bir bilgi yoktur. Ayrıca bir anlatıma göre İbn Ömer'in fetihlere katılma talebini Hz.Ömer, başlangıçta kabul etmemiş, ancak daha sonra izin vermiştir.³²

İbn Ömer'in Suriye fetihlerinde Hz.Ebü Bekir döneminin son günlerinde başlayan ancak Hz.Ömer'in devlet başkanlığının ilk günlerinde kazanılan Yermuk Savaşı'na³³, Sâsânilerle yapılan savaflardan ise Kâdisiye (14/635),

²³ Vâsıtî, Târihu Vâsıt, Thk. Corcîs Avvâd, 1.bsk., Beyrut, 1406/1985, s. 254.

²⁴ İbn Ebi Ya'lâ, Tabakâtu'l-Hanâbile, Thk.Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrut, Trs., I, 158. Ayrıca bkz. Ebü Dâvûd, Sünnet, 8.

²⁵ Muhib et-Taberî, I, 290.

²⁶ Kalkaşendî, Meâsiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe, Thk.Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Kuveyt, 1985, I, 55.

²⁷ Muhib et-Taberî, II, 242.

²⁸ Suyûti, Târihu'l-Hulefâ, Thk.Muhyiddin Abdülhamid, 4.bsk., Kahire, 1979, s. 81.

²⁹ A.e., I, 85.

³⁰ İbn Kesîr, IX, 4.

³¹ Bkz. Eşref Edip, III, 117.

³² Mustu, s. 68-69.

³³ İbn Kesîr, IX, 4.

Celûla (16/637?) ve Nihavend³⁴ (21/642) savaşlarına³⁵ katıldığı görülmektedir. Nitekim İbn Ömer'in anlatımına göre Kâdisiye Savaşı esnasında İranlı komutan Rüstem'in tercümanı Hîre halkından idi.³⁶ Ayrıca İbn Ömer, bu bölgedeki fetihler esnasında savaşlardan birisinde bir dihkân ile mübarezeye çıkmış ve kazanmıştır.³⁷

Sâsânîlerle yapılan savaşlarda ele geçirilen esirler arasında İran Kısrası Yezdecird'in üç tane kızı da bulunuyordu. Hz.Ali bunların bedelini ödedikten sonra birisini İbn Ömer'e, diğerlerini de Hz.Hüseyin ve Muhammed b. Ebî Bekr'e vermiştir. İbn Ömer'in Sâlim isimli oğlu, bu evlilikten dünyaya gelmiştir.³⁸

Mısır'ın fethinde de görev alan İbn Ömer³⁹, bugünkü Kahire'nin çekirdeğini oluşturan Fustat şehrinin kuruluşunu (22/643) müşahade etmiştir.⁴⁰ Hatta burada bir ev edindiği de ifade edilmektedir.⁴¹

Diğer taraftan Irak-Suriye fetihlerinden sonra bu bölgedeki arazilerin Müslümanlara dağıtılması konusunda Hz.Ömer istişare yapmıştı. Bu istişare esnasında Abdurrahman b. Avf, paylarının kendilerine dağıtılmasını teklif etti. Hz.Osman, Hz.Ali, Hz.Talha b. Ubeydullah ve İbn Ömer de bu görüşü paylaşmıştır.⁴² Bu rivayet, İbn Ömer'in bu dönemdeki konumu açısından önem taşımaktadır. Devlet işlerinde istişare makamında oluşuna bir delil olarak değerlendirilebilir.

b. Devlet Hizmetinde Abdullah b. Ömer

İbn Ömer'e, Hz.Ömer'in istihdam politikası gereği her hangi bir sabit devlet görevi verilmemiştir. Zira Hz.Ömer, özellikle aradaki sevgi veya akrabalık sebebiyle insanlara görev vermeyi Allah, Hz.Peygamber ve Müslümanlara ihanet olarak değerlendirmekteydi.⁴³

Bu noktada Hz.Ömer döneminde bir devlet görevine getirilmeyişinin arka planında İbn Ömer'in hanımının hayırlı iken boşaması da yer almış olabilir. Zira ileride tekrar temas edileceği gibi, Hz.Ömer, yerine oğlunu halife olarak bırakması istendiğinde bu konuyu da gündeme getirmiştir.

Söz konusu hadise Hz.Peygamber döneminde cereyan etmiştir. İbn Ömer,

³⁴ Bir anlatıma göre İbn Ömer, bu savaşta hastalanmış ve soğanla tedavi edilmiştir. (Eşref Edip, III, 117).

³⁵ Hatib el-Bağdâdi, Târihu Bağdâd, Thk.Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1417/1997, I, 182; İbnü'l-Cevzi, Muntazam, VI, 133; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 9.

³⁶ Taberî, III, 524.

³⁷ İbn Sa'd, IV, 170.

³⁸ İbn Hallikân, III, 267.

³⁹ Kandemir, "Abdullah b. Ömer", DİA, I, 126. İbn Ömer'den gelen bir habere göre Mısır, fetih yoluyla ele geçirilmiştir. (Halife b. Hayyât, Târihu Halife b. Hayyât, Thk.Ekrem Ziya el-Umerî, 2.bsk., Dımaşk, 1397/1976, s. 143; İbn Tağriberdi, en-Nucümü'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira, Mısır, Trs., I, 5).

⁴⁰ Zehebî, Siyer, III, 209.

⁴¹ İbn Kesir, IX, 4.

⁴² Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Konya, 1994, II, 276.

⁴³ İbnü'l-Cevzi, Menâkıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer b. El-Hattâb, Thk. Zeyneb İbrahim el-Kârût, 3.bsk., Beyrut, 1407/1986, s. 78.

Âmine bint Affân isimli hanımını⁴⁴ hayız halinde iken boşamıştır. Hz.Ömer durumu Hz.Peygamber'e sorduğunda İbn Ömer'in yaptığının yanlış olduğu, ancak hayız hali sona erdikten sonra boşama eyleminin mümkün olabileceği cevabını almıştır. İbn Ömer de bunu yerine getirmiştir.⁴⁵

Dolayısıyla buradan hareketle İbn Ömer'in sorumluluk gerektiren bir makamda bulunabilecek bir konumda olmadığı sonucu çıkartılabileceği gibi, Hz.Ömer'in, istihdam politikası gereği bunu da ayrıca bir gerekçe ve mazeret olarak kullanmış olduğu düşünülebilir.

Zira Hz.Ömer devlet idaresinde zafiyete yol açabilecek bütün yolları kesmek arzusunda idi. Bu anlamda koyduğu bir yasağa öncelikle kendi aile mensuplarının uymasına özellikle dikkat etmiş, onları da bu konuda şu şekilde uyarmıştır:

"..İnsanlar kuşların eti gözetlediği gibi sizi gözetlemektedir. Siz hataya düşerseniz onlar da düşer, sakınırsanız onlar da sakınır. Allah'a yemin olsun ki, sizden biriniz insanlara yasakladığım bir işi yaparsa, onu daha çok cezalandıracağım.." ⁴⁶

Ancak her şeye rağmen İbn Ömer'in, yukarıdaki istişare örneğinde görüldüğü gibi Hz.Ömer'e devlet işlerinde yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle, İbn Ömer babasına hizmet ediyordu.⁴⁷ Bu sebeple de babasının icraatından haberdar olabilmekteydi. Nitekim onun anlatımına göre, meselâ, Hz.Ömer, ihtiyacı olduğunda devlet hazinesinden borç para alıyor ve sonra da ödüyordu.⁴⁸

Hz.Ömer döneminde İbn Ömer'in ayrıcalıklı bir konuma sahip olmadığını iki ilginç örnek ortaya koymaktadır. Bunlardan birisine göre Hz.Hüseyin bir gün kendisiyle görüşmek üzere Hz.Ömer'in yanına gitmiş; Hz.Ömer'in Muâviye ile görüştüğünü ve İbn Ömer'in beklediğini görmüştü. Ancak Hz.Ömer ile görüşmeden, İbn Ömer ile beraber geri dönmüştü. Daha sonra Hz.Ömer, kendisini neden göremediğini sorduğunda, görüşmek için geldiğini ve görüşmeden geri döndüğünü anlatmış; bunun üzerine "Sen benim huzuruma girmekte İbn Ömer'den daha çok hak sahibisin" diye cevap vermişti.⁴⁹

İkinci örnek ise Hz.Ömer'in kendisine getirilen güzel bir elbiseyi İbn Ömer'in hanımına değil, başka birisine vermesidir. Buna göre Hz.Ömer'e getirilen elbiseler içinde çok güzel bir elbise vardı. Bazı kimseler bu değerli elbiseyi İbn Ömer'in hanımı Safiyye'ye göndermesini istediler. Hz.Ömer, bunu ondan daha layık birisine göndereceğini, o kimsenin de Ümmü Ümâre Nesibe bint Ka'b olduğunu söylemiştir. Zira Hz.Peygamber onu, Uhud Gazvesi'ndeki kahramanca çarpışmasından dolayı övmüştü.⁵⁰

⁴⁴ İbn Sa'd, VIII, 269.

⁴⁵ Bkz. Mâlik, Talak, 53; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Mesâilü'l-İmâm Ahmed, Thk. Fadlurrahman Deyn Muhammed, 1.bsk., Delhi, 1988, s. 420; İbn Manzûr, I, 131.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, Menâkıb, s. 240; Suyûtî, s. 139.

⁴⁷ Eşref Edip, III, 118.

⁴⁸ Suyûtî, s. 139.

⁴⁹ Adnan Demircan, İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi, İstanbul, 1996, s. 151-152. Krş. İbn Hacer, el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe, Kahire, 1328, II, 333; Tehzîbu't-Tehzîb, Beyrut, Trs., II, 346.

⁵⁰ Vâkıdî, Meğâzî, I, 271; İbn Sa'd, VIII, 415.

Bu durumu destekler nitelikte İbn Ömer'e Divan'dan ne kadar tahsis edildiği konusuna da işaret etmek yararlı olacaktır.

Hz.Ömer, fey gelirlerini müslümanlar arasında belirli bir esasa göre dağıtmak üzere Divan'ı kurduğunda Üsâme b. Zeyd'e dört bin dirhem, İbn Ömer'e de üç bin dirhem⁵¹ tahsis etti. Kendisinin Üsâme'nin katılmadığı savaşlara da katıldığı halde niçin ondan daha az tahsis edildiğini sorduğunda Hz.Ömer şu karşılığı vermiştir:

"Onun tahsisini artırdım. Zira o, senden daha fazla Hz.Peygamber'in sevdiği birisiydi. Babası da senin babandan daha çok Hz.Peygamber'in sevdiği bir kimseydi."⁵²

Bu noktada, Hz.Ömer'in ailesinden her hangi birisine bir iltimasta bulunması halinde bunun hesabının hemen sorulacağını da şu örnek açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Buna göre Hz.Ömer, bir defasında kendisine getirilen kumaşları müslümanlar arasında herkese birer parça olmak üzere dağıttı. Daha sonra bir devlet işi gereğince konuşma yapmak üzere insanların karşısına çıktı. Üzerinde iki parça elbise bulunmaktaydı. Onu bu halde gören Selmân, kendisini dinlemeyeceklerini, zira üzerinde iki parçadan oluşan bir elbise olduğunu, halbuki kendilerine sadece birer elbiselik kumaş dağıtıldığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz.Ömer İbn Ömer'i çağırıp, birisinin onun hissesi olduğunu, yani iki parçayı birleştirdiğini insanların huzurunda beyan etmesini sağlamıştır. Bunun üzerine Selmân, dilediğini söyleyebileceğini, artık onu dinleyip itaat edeceklerini ifade etmiştir.⁵³

Bu dönemde İbn Ömer'in Hayber'de bir suikasta uğradığını görmekteyiz. Öncelikle ifade etmek gerekirse, Hz.Peygamber döneminde Müslümanların hâkimiyetine giren Hayber'de Yahudilerin ikametleri Hz.Ömer döneminde de devam etti. Ancak 20/641 tarihinde Hayber Yahudileri buldukları bölgeden çıkartılmıştır. Bunun sebebi olarak ensardan Muzahhir b. Râfi'i öldürmeleri ve İbn Ömer'e bir suikast düzenlemeleri gösterilmektedir.

İbn Ömer'in maruz kaldığı suikastle ilgili iki değerlendirme dikkat çekmektedir. Birincisine göre Hz.Ömer tarafından Hayber'e gönderilmiş ve hurma gelirlerini taksim etmiş; bu sırada, gece yatağında uyurken İbn Ömer'e büyü yapmışlar ve bilek kemiğinden itibaren parmakları hareketsiz kalmıştır.⁵⁴ Hatta

⁵¹ Başka rivayetlere göre İbn Ömer'in tahsisatı üç bin beş yüz (İbn Sa'd, IV, 70) veya beş bin dirhem (Ya'kübî, Târihu'l-Ya'kübî, Beyrut, Trs., II, 153) idi.

⁵² İbn Sa'd, III, 297; Belâzurî, Fütühu'l-Büldân, Ta'lik Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1983, s. 437-438. Zehebi'nin anlatımına göre İbn Ömer, Üsâme'nin kendisinden önce bir savaşa katılmadığını, ikisinin de aynı zamanda hicret ettiğini ve bu sebeple de tahsisatlarının aynı olması gerektiğini söylediğinde Hz.Ömer, aynı gerekçeye dikkat çekmiştir. (Târihu'l-İslâm, Ahdu Muâviye, s. 175-176; 177). Bu noktada bir anlatıma göre Hz.Ömer, ilk muhacirlere dört bin dirhem takdir ederken, İbn Ömer'e üç bin dirhem takdir etmesini, onun tek başına hicret etmediğini ve bu sebeple de tek başlarına hicret eden kimseler gibi olmadığını ifade etmiştir. (Mustu, s. 32).

⁵³ Zübeyr b. Bekkâr, el-Ahbârü'l-Muvaffakiyyât, Thk.Sami Mekke el-'Anî, Bağdat, 1972, s. 197. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, Thk. Muhammed el-İskenderânî, Beyrut, 1416/1996, I-II, 97.

⁵⁴ İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 1.bsk., Beyrut, Trs., VIII, 316.

sanki iple bağlanmış gibi kımlıdayamaz bir hale gelmiştir.⁵⁵

Diğer kabul gören yaklaşıma göre ise, Hz.Ömer zamanında Hayberliler Müslümanlar arasında bozgunculuk yaptılar ve Müslümanları aldattılar.⁵⁶ Bunun üzerine İbn Ömer, Zübeyr b. el-Avvâm ve Mikdad b. el-Esved ile⁵⁷ mallarını görmek üzere Hayber'e gitmiştir. Hayber'de gecelediği esnada uyurken kendisini evin damından atmışlar ve bunun neticesinde iki eli kırılmıştır. İbn Ömer, bu suikastı yapanların kimler olduğunu bilmiyordu. Ancak olayı Hz.Ömer'e haber verdiklerinde, Hayber Yahudilerinin bundan sorumlu olduğunu ifade eden Halife, Hz.Peygamber döneminde varılan anlaşma gereğince sürgün edilmelerine karar verdi. Zira bu anlaşmaya göre müslümanlar istedikleri zaman onları buldukları yerden çıkartabileceklerdi. Bunu gerektirecek suç da gerek bir Ensarlıya ve gerekse de İbn Ömer'e yaptıklarıyla işlemişlerdi.⁵⁸ Hz.Ömer Hayber arazilerini, Hudeybiye'de bulunmuş ve Hayber savaşına katılmış olan müslümanlar arasında taksim etmiştir.⁵⁹

Bu dönemle ilgili ilginç bir olay da, İbn Ömer ile Amr b. el-Âs arasında geçen hadisedir. Buna göre Selmân-ı Fârisî, Hz.Ömer'in kızı ile evlenmek istemiş, Hz.Ömer de kızını ona vereceğini söylemiştir. Kardeşinin Selman'la evlenmesine karşı çıkan İbn Ömer, durumu Amr b. el-Âs'a iletti. Amr da ona hiç merak etmemesini söyleyerek doğru Selman'a gitti ve ona "mübarek olsun, bu halife senin gibi birinin kızıyla evlenmesi hususunda Allah için gerçekten tevazu göstermiş" diyerek onun Hz.Ömer'in kızına denk ve layık olmadığını ima ederek, Selman'ı haddini bilmemekle ve boyundan büyük işlere girmekle itham etti. Selman, Amr'ın bu sözlerinden rahatsız oldu ve halifenin kızıyla kesinlikle evlenmeyeceğini söyledi.⁶⁰ Bu noktada, İbn Ömer'in Amr'a müracaatının sebebini Apak, onun, insanların problemlerle karşı karşıya geldikleri zaman başvurdukları sayılı kişilerden birisi olmasıyla izah etmektedir.⁶¹

İbn Ömer'in bu evliliğe karşı çıkmasının sebebi konusunda rivayette bir açıklık bulunmamaktadır. Dolayısıyla hemen akla gelen, küfüvvet açısından Selmân'ı kız kardeşine denk görmemesi olabilir. Ancak Hz.Ömer'in bu evliliğe olur verdiği düşünülünce, hatıra başka sebepler de gelebilir. Meselâ, kız kardeşinin aslında bu evliliğe razı olmadığı, fakat Hz.Ömer'den çekinerek bunu söyleyemediği; İbn Ömer'in bu noktada devreye girdiği düşünülebilir. Vakıa, bu evliliğin gerçekleşmemiş olmasıdır. Bunda da öncelikle İbn Ömer rol oynamıştır.

Hız.Ömer dönemiyle ilgili olarak, özellikle vefatı ve bu esnada yaşananlara geçmeden önce, bir konuya daha işaret edeceğiz. Hz.Ömer, 23/643'de hacca gittiğinde İbn Ömer de onunla birlikte idi. Hac zamanında Hz.Ömer on altı dinar

⁵⁵; Vâkıdî, Meğâzî, II, 716.

⁵⁶ Belâzurî, Fütûh, s. 38.

⁵⁷ Bir başka rivayette ayrıca Saïd b. Ömer b. Nüfeyl'in de bulunduğu haber verilmiştir. Bkz. Vâkıdî, Meğâzî, II, 716.

⁵⁸ Bkz. Belâzurî, Fütûh, s. 38; İbn Kesir, IV, 220. Hayber ve sürgün edilmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, "Hayber", DİA, İstanbul, 1998, XVII, 20-22; Mustafa Fayda, Hz.Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler, İstanbul, 1989, s. 184-187.

⁵⁹ İbn Kesir, IV, 200.

⁶⁰ Adem Apak, İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs, Ankara, 2001, s. 217.

⁶¹ Apak, s. 216.

harcadı ve İbn Ömer'e, "Ey Abdullah! Fazla mı harcadık?" diye sorarak, para harcama konusundaki hassasiyetini açıkça dile getirmiştir.⁶² Bu ve benzeri olayların İbn Ömer'in şahsiyetinin oluşumunda etkili olduğu muhakkaktır.

c. Hz.Ömer'in Vefatı ve Abdullah b. Ömer

Üzerinde durduğumuz dönemde İbn Ömer'in hayatıyla ilgili kaynaklarda, Hz.Ömer'in maruz kaldığı suikast ve sonrasındaki gelişmelere dair geniş bir bilgi söz konusudur.

Bu bağlamda, Hz.Ömer'in 24/644 yılında mescitte namaz esnasında hançerlendiği zaman İbn Ömer, üç saf geride durmaktaydı ve bulunduğu yerden babasının inmesini izlemiştir.⁶³

Bundan sonraki gelişmeler hakkında kaynaklar şu bilgileri sunmaktadır. Suikasta maruz kalan Hz.Ömer İbn Ömer'den, kendisini hançerleyen kim olduğunu öğrenmesini istedi. İbn Ömer, bunu yapanın Muğire b. Şu'be'nin Mecûsi kölesi Ebû Lü'lüe olduğunu bildirdiğinde Hz.Ömer, bir müslüman tarafından saldırıya uğramadığı için Allah'a hamd etmiştir.⁶⁴

Bu olaydan sonra Hz.Ömer evine getirildi ve doktor çağırıldı. Doktorun verdiği nebiz ve sütün yaralandığı yerlerden dışarı çıkması üzerine Hz.Ömer'e vasiyetini yapması söylendi. Bunun üzerine İbn Ömer'den daha önceden üzerine bir şeyler yazdığını kürek kemiğini getirmesini ve imha etmesini istedi; bu işi de bizzat kendisi yaptı. Burada Hz.Ömer'in, daha önceden halifelikle ilgili bir takım tavsiyeleri yazdığını görülmektedir. Nitekim bunun imhasından sonra şûra sürecini başlatmıştır.⁶⁵ Şûra ile ilgili gelişmeleri daha sonraya bırakarak, bunun dışındaki hadiseleri öncelikle ele alacağız.

Bu noktada Hz.Ömer, İbn Ömer'den Hz.Aişe'ye gitmesini ve Hz.Peygamber ve Hz.Ebü Bekir'in yanına defnedilmesi için izin istemesini söylemiştir. Bunun üzerine İbn Ömer gerekli müracaatı yapmış ve Hz.Aişe, aslında kendisinin oraya defnedilmesini arzu ettiğini, ancak bu isteğinden feragat ettiğini ve izin verdiğini söylemiştir. Bunu öğrenen ve oldukça sevinen Hz.Ömer, defnedilmeden önce de cenazesine defnedileceği yere geldiklerinde yine izin alınmasını, eğer Hz.Aişe muvafakat etmezse Müslümanların umumi mezarlığına defnedilmesini vasiyet etmiştir.⁶⁶ Nitekim İbn Ömer'in haber verdiğine göre böyle hareket edilmiş ve Hz.Aişe'nin muvafakatıyla Hz.Ömer, arzu ettiği yere defnedilmiştir.⁶⁷

Burada bir rivayete göre Hz.Aişe'nin ilk müracaatta gerekli izni verdikten sonra şöyle bir isteği söz konusudur. Buna göre İbn Ömer'e, Hz.Ömer'e selamını söylemesini ve bu ümmeti başsız bırakmayıp, yerine bir halife tayin etmesini; zira ümmetin fitneye maruz kalmasından korktuğunu ifade etmiştir. İbn Ömer,

⁶² Bkz. Suyûti, s. 141.

⁶³ İsbahâni, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ, Beyrut, 140/1984, I, 52.

⁶⁴ Taberî, IV, 192.

⁶⁵ İbn Sa'd, III, 340.

⁶⁶ İbn Kudâme, et-Tebyin fi Ensâbi'l-Kuraşiyîn, Thk. Muhammed Nayif ed-Düleymi, 2.bsk., Beyrut, 1408/1988, s. 405.

⁶⁷ İbn Sa'd, III, 363.

bu mesajı da getirmiştir.⁶⁸

Hz.Ömer ayrıca İbn Ömer'den ne kadar borcu olduğunu öğrenmesini istemiştir. İbn Ömer, yaptığı hesaplamadan sonra seksen altı bin dirhem borcu olduğunu ifade edince, borcunu kendi malından ödemesini; malı yeterli olmazsa sırasıyla Benü Adiy ve Kureyş'ten gerekli miktarı sağlamasını vasiyet etmiştir.⁶⁹ Bu noktada Hz.Ömer'in borcunun seksen bin dirheminin hazineye ödenmesi gereken miktar olduğu ve defnedilmesinden hemen sonra İbn Ömer'in gerekli miktarı yeni halife Hz.Osman'a şahitler huzurunda verdiğini belirtmek istiyoruz.⁷⁰

Hz.Ömer'in kefenlenmesi ve defnedilmesi ile ilgili vasiyetine bakıldığında, İbn Ömer'den kefeninin orta kalitede olmasını ve mezarının da aynı şekilde orta derinlikte kazılmasını; vefat ettiğinde zaman kaybetmeden mezara konulmasını istediği görülmektedir. Zira eğer onu Allah katında bir hayır bekliyorsa bir an önce ona kavuşturmalarını, hayır değil de şer bekliyorsa, böyle bir kimseyi taşımaktan bir an önce kurtulmalarını vasiyet etmiştir.⁷¹

Devlete ait kölelerden namaz kılanların azat edilmesini isteyen, ancak kendisinden sonraki idareci isterse onları iki sene daha istihdam edebileceğini söyleyen Hz.Ömer, İbn Ömer'e şu hususlara dikkat etmesini vasiyet etmiştir:

Sıcak yaz günlerinde oruç tutmak, düşmanları kılıç ile öldürmek, musibete sabretmek, soğuk kış gününde eksiksiz olarak abdest almak, havanın bulutlu olduğu zaman namazı geciktirmemek ve içki içmemek.⁷² Yazılı vasiyetinde ise Allah'tan korkmasını, zira Allah'ın kendisinden korkanı koruyacağını, tevekkül edene de yeteceğini ifade etmiştir. Ayrıca kendisine şükreden kimseye, nimetini artıracığını; takvanın gözünün dayanağı ve kalbinin de cilası olmasını istemiştir. Nihayet, niyet olmadan amel olmayacağını, karşılığı Allah'tan beklenmeyen işten dolayı bir ecir alınmayacağını; nezaket ve yumuşak huylu olmayanın malının da olmayacağını ve her yeninin de eskiyeceğini ifade etmiştir.⁷³

Bu arada İbn Ömer'in anlatımına göre Hz.Ömer, yeni halifeye verilmek üzere bir başka yazılı vasiyeti İbn Ömer'e verdiğini görmekteyiz. Nitekim söz konusu vasiyet açıldığında Hz.Ömer'in yeni halifeye takvayı tavsiye ettiği ve Muhacir ile Ensar'a saygılı davranmayı; Allah'ın ve Rasûlü'nün haklarını gözetmeyi ve Allah yolunda savaşa devam etmeyi vasiyet ettiği ortaya çıkmıştır.⁷⁴

Bu noktada, muhtevası konusunda bir ayrıntıya işaret edilmeksizin, Hz.Ömer'in yazılı vasiyetinin Hz.Hafsa'da olduğu, o vefat edince İbn Ömer'e geçtiği⁷⁵; ondan da Abdullah'ın oğlu Sâlim'e geçtiği kaydedilmektedir.⁷⁶ Ancak bir başka anlatıma göre İbn Ömer'in vasiyeti diğer oğlu Abdullah'a verdiği de

⁶⁸ el-İmâme ve's-Siyâse, (İbn Kuteybe'ye nispet edilir), Thk.Taha Muhammed ez-Zeynî, Beyrut, Trs., I, 28.

⁶⁹ İbn Sa'd, III, 338.

⁷⁰ Bkz. İbn Sa'd, III, 358.

⁷¹ İbn Sa'd, III, 358-359.

⁷² İbn Sa'd, III, 359.

⁷³ İbn Kuteybe, Uyûn, I-II, 286.

⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, Menâkıb, s. 228.

⁷⁵ İbn Kudâme, s. 76.

⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, Menâkıb, s. 230.

belirtilmiştir.⁷⁷

Hz.Ömer'in vefatı esnasında İbn Ömer ile aralarında geçen önemli olaylardan birisi de, ölmek üzere iken yüzünü toprağa koymasını istemesidir. Bu konudaki rivayetlere göre Hz.Ömer'in başı İbn Ömer'in kucağında idi. Bu sırada müslüman olmasaydı, namaz kılmayıp oruç tutmasaydı nefesine zulmetmiş olacağını ifade eden Hz.Ömer⁷⁸ ondan başını kucağından almasını ve yüzü yere gelecek şekilde toprak üzerine koymasını istemiştir. İbn Ömer'in kucağı ile yer arasında ne fark olduğunu sorması ve bu isteğini yerine getirmemesi üzerine Hz.Ömer sinirlendi. Bunun üzerine İbn Ömer onun bu isteğini yerine getirmiştir. Bu sırada onun, "Eğer Allah günahlarımı bağışlamazsa bana ve anneme yazıklar olsun!" dediği işitilmiştir.⁷⁹

Hz.Ömer'in yaralarından kurtulamayacağı ve öleceği anlaşılınca insanlar ağlamaya başladılar. Bunun üzerine İbn Ömer onlardan ağlamamalarını istemiş, zira bunun ölünün azap görmesine sebep olacağı şeklindeki hadisi hatırlatmıştır. Aynı şekilde aile fertlerinden hiç kimsenin ağlamasını da uygun bulmamış⁸⁰, hatta yasaklamıştır.⁸¹

Nihayet Hz.Ömer vefat edince namazı Mescit'te Suheyb b. Sinan tarafından kıldırılmıştır. Arkasından Hz.Osman, Saïd b. Zeyd, Suheyb b. Sinan ve İbn Ömer tarafından mezara konulmuştur.⁸²

Bu tespitlerden sonra, Hz.Ömer'in kendisinden sonra yerine bir halife tayin etmesi ve bu arada İbn Ömer'in isminin gündeme gelmesi konusuna değinmek istiyoruz.

d. Şûra ve Abdullah b. Ömer

Bilindiği gibi, Hz.Peygamber'in vefatından sonra Hz.Ebü Bekir seçimle iş başına gelmiş, Hz.Ömer de Hz.Ebü Bekir'in tayini ile halife olmuştu. Hz.Ömer'in suikasta maruz kalmasıyla ortaya çıkan durum karşısında kendisinden sonraki halifenin kim olacağı konusu ortaya çıkmıştır.

Bu noktada yukarıda işaret edildiği gibi Hz.Aişe de Hz.Ömer'den yerine bir halife tayin etmesini istemişti. Aynı şekilde halifenin ölümü halinde idari bir boşluğun ortaya çıkmasından endişe eden sahâbe de kendisinden bir halife tayin etmesini istemişlerdi. Ancak Hz.Ömer, "Bu işi hayatta iken ve ölümümde de yüklenmek istemem. Eğer benden daha hayırlı olan Ebü Bekir gibi halife tayin etmemde veya Rasûlullah gibi herhangi bir kimseyi tayin etmememde de bir beis yoktur" diyerek cevap vermiştir. Ancak ısrarlar karşısında Hz.Ömer, "Ebü Ubeyde hayatta olsaydı, onu halife tayin ederdim. Çünkü Rasûlullah'ın 'O, ümmetin emindir' dediğini duydum. Ayrıca Ebü Huzeyfe'nin kölesi Sâlim hayatta olsaydı, onu halife tayin ederdim. Çünkü onun hakkında Hz.Peygamber,

⁷⁷ İbn Sa'd, IV, 184.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 52.

⁷⁹ Bkz. İbn Sa'd, III, 360; el-İmâme, I, 27; İbn Abdi Rabbih, el-İkdü'l-Ferid, Thk. Müfid Muhammed Kamiha-Abdülmeccid et-Terhini, Beyrut, 1407/1987, V, 27.

⁸⁰ İbn Sa'd, III, 346.

⁸¹ A.e., III, 362.

⁸² A.e., III, 368.

'Salim, Allah'ı çok sevendir' buyurmuştur diyerek karşılık vermiştir. Fakat sahâbenin ısrarı üzerine Hz.Peygamber'in kendilerinden razı olduğu altı kişilik şûrayı halife seçimi için tayin etmiştir. Bunlar Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdurrahman b. Avf'tır. Bu arada Hz.Ömer, söz konusu şûranın çalışması ve halifenin seçimi ile ilgili talimatlarını da ifade etmiştir.⁸³ Bu şekilde Hz.Ömer, bu sorumluluğu tek başına üstlenmekten sakındığı gibi, toplumun ileri gelenlerinden meydana gelen bir topluluğu oluşturarak, halife seçiminin bir ayrılık ve anlaşmazlık unsuru olmasının önüne geçmiştir. Bu şekliyle de üzerine düşen görevi belli oranda yerine getirmiştir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz konu İbn Ömer'in bu dönemde Hz.Ömer ile görüşmesi, halife olarak isminin söz konusu edilmesi ve nihayet şûradaki rolüdür.

Öncelikle ifade etmek gerekirse İbn Kesîr'in kaydettiği bir rivayete göre İbn Ömer, "Hz.Ömer'den yerine halife bırakması istendiğinde Hz.Ömer'in Hz.Peygamber'i zikrettiği zaman, yerine halife bırakmayacağını anladım" demiştir.⁸⁴ Nitekim yine İbn Ömer'in ifadesine göre, babasına hitaben, "İnsanlar yerine bir halife bırakmayacağını söylüyorlar, şayet senin bir deve veya koyun sürün olsa onu başıboş bırakır mıydın?" anlamında sözlerine karşılık Hz.Ömer, başını önüne eğmiş; bir müddet bekledikten sonra başını kaldırmış ve şöyle demiştir: "Allah dinini korur, ben yerime halife bırakmayacağım."⁸⁵

Yine bu bağlamda Hz.Ömer şûra üyelerini tespit ve nasıl çalışacağı ile ilgili talimatı da verdikten sonra "Şayet bu makama bir keli bile getirselers, onları doğru yolda götürür" demesi üzerine İbn Ömer, "O halde birisini tayin etmene ne engel oldu?" diye sordu. Hz.Ömer de, yukarıda işaret edildiği gibi, "hayatta iken ve ölümümde bu işi yüklenmek istemem" karşılığını vermiştir.⁸⁶

Bir başka ifadeyle İbn Ömer, kendisini ön plana çıkarmadan Hz.Ömer'den bir tayin yapmasını istemiş, ancak o da babasını ikna edememiştir.

Bu dönemde Hz.Ömer'e, oğlu İbn Ömer'i halife olarak seçmesi teklif edilmiştir. İbn Sa'd'ın anlatımına göre bir sahâbi Hz.Ömer'e "Abdullah b. Ömer'e ne dersin?" diye sorduğunda aldığı cevap, "Hay Allah canını alasıca, Allah'a yemin ederim ki, bununla sen Allah'ın rızasını gözetmedin. Hanımını güzel bir şekilde boşayamayan birisini mi halife tayin edeceğim!" olmuştur.⁸⁷ Hz.Ömer'in bu esnada "Hattâb ailesinin bu konuda üstlendiği yeter. Şüphesiz Abdullah hanımını güzel bir şekilde boşamamıştır." dediği de rivayet edilmektedir.⁸⁸ Buna karşılık Taberî'nin kaydettiği bir diğer rivayette ise, Hz.Ömer, "Karısını boş-

⁸³ Bkz. Mehmet Ali Kapar, İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi, İstanbul, 1998, s. 51-53.

⁸⁴ Bidâye, V, 250.

⁸⁵ İsbahâni, I, 44. İkisi arasında geçen bir başka konuşma için bkz. Zehebî, Târihu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidîn, s. 281.

⁸⁶ İbn Sa'd, III, 342; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 399.

⁸⁷ İbn Sa'd, III, 343.

⁸⁸ Ya'kûbî, II, 160.

maktan aciz olan bir adamı nasıl halife tayin ederim!” karşılığını vermiştir.⁸⁹ Bu konuya daha önce işaret edilmişti.

Bu şekilde Hz.Ömer, ileri sürdüğü gerekçelerle İbn Ömer’i halife tayin etmemiştir. Bu rivayetler doğrultusunda yapılan değerlendirmelere göre Hz.Ömer, hilâfet yükünü Ömer ailesinden bir kişinin omuzlamasını yeterli görmedi. Esasen oğlunun uysal karakterini iyi bildiği için onu hilâfet gibi ağır bir sorumluluğu gerektiren görevi taşıyacak güce sahip bulmamıştı.⁹⁰ Bir başka yaklaşıma göre de Hz.Ömer, ailesinden birinin tayin edilmesinin toplum için ne derece mahzurlu olacağını bildiği ve devlet başkanlığının verâsete dönüşebileceğinden endişe ettiği için böyle bir teklifi ve uygulamayı kabul etmemiştir.⁹¹

Her iki değerlendirmeye katıldığımızı ifade ederek, bu noktada Hz.Ömer’in istihdam politikasının da dikkate alınmasının uygun olacağı kanaatindeyiz. Daha önce de işaret edildiği gibi, Hz.Ömer, aile efradının ve yakınlarının devlet kademesinde görev almasını, idare anlayışı gereği doğru bulmuyordu. Nitekim, şûra üyelerine, halife seçildikleri takdirde kendi kabilelerinin fertlerini Müslümanların başına musallat etmemeleri yolunda tavsiyede bulunmuştu.⁹² Dolayısıyla Hz.Ömer’in bir taraftan bu tavsiyeleri yaparken kendi ailesinden birisini bu göreve getirmesi düşünülemezdi. Bu anlamda da İbn Ömer’i şûraya farklı bir konumla dahil etmiş ve yine halife olmamasını açık ve net bir lisanla dile getirmiştir. Şimdi bu konu üzerinde duracağız.

Kaynakların ifadesine göre İbn Ömer, şûrada sadece gözlemci olarak bulunacaktır. Bu anlamda o da diğer altı kişi ile birlikte yeni halifenin seçileceği şûrada halifelğe aday olmamak, halife seçilmemek şartıyla yer alacaktır.⁹³ Hatta bu noktada Hz.Ömer, ona hitaben halifelik işine karışmamasını, bu elbiseyi giymeye kalkışmamasını özellikle belirtmiştir.⁹⁴

Hız.Ömer tarafından İbn Ömer’e, gözlemci olmasının yanı sıra, şûrada seçim esnasında bir eşitlik olması halinde, sonuca ulaşılması için ayrı bir görev daha verilmiştir. Buna göre böyle bir durumda İbn Ömer hakem olacak; eğer onun kararına da karşı çıkılırsa, bu durumda Abdurrahman b. Avf’ın bulunduğu tarafın görüşüne uyulacaktır.⁹⁵

Bu konuyla ilgili bir başka anlatıma göre Hz.Ömer, İbn Ömer’e, ihtilaf halinde çoğunluk tarafında olmasını ve üçer üçer kalınırsa, o taktirde Abdurrahman b. Avf tarafında yer almasını tavsiye etmiştir.⁹⁶

Bu sözleriyle Hz.Ömer, İbn Ömer’e sorumluluk yüklerken, aynı zamanda onun işini de kolaylaştırmıştır. Böylece yeni halifenin seçimi esnasında ortaya

⁸⁹ Taberî, IV, 228. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 65. (Burada da Hz.Ömer, İbn Ömer’in hanımını boşamaktan aciz olduğunu, kendisi dışında ailesinden bir başka kimseyi de ikinci bir kurban olarak vermeyi istemediğini beyan etmiştir).

⁹⁰ Kandemir, “Abdullah b. Ömer”, DİA, I, 126-127.

⁹¹ Kapar, Bey’at, s. 52.

⁹² Bkz. İbn Sa’d, III, 340-344.

⁹³ Taberî, IV, 229; İbn Abdi Rabbih, V, 28; Zehebi, Târîhu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâ, s. 279.

⁹⁴ el-İmâme, I, 29.

⁹⁵ İbn Abdi Rabbih, V, 29; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 67.

⁹⁶ Taberî, IV, 192.

çıkabilecek problemlerin çözümünü de göstermiştir. Nihayet, İbn Ömer'e ihtiyaç kalmaksızın Hz.Osman halife seçilmiştir.

Bu arada Hz.Ömer'in şûra üyelerini belirlemesinden hemen sonra onun yanında aralarında konuşmaya ve seslerini yükseltmeye başlayınca İbn Ömer, "Sübhanallah, Mü'minlerin Emiri daha ölmedi" diyerek ikâz edince Hz.Ömer şûranın işleyişi ile ilgili talimatını sıralamıştır.⁹⁷

Şûranın tespitinden sonra henüz Hz.Ömer vefat etmeden Hz.Osman, İbn Ömer'e bir veya iki defa halife seçimine katılmasını söylemiş; hatta bu konuda ısrarcı da olmuştur. Fakat İbn Ömer, halifenin daha ölmediğini söyledikten sonra halifelige talip olmayacağını ifade etmiştir.⁹⁸

Hız.Ömer'in vefatıyla birlikte şûra çalışmalarına başladı. İbn Ömer de şûrada yer aldı.⁹⁹ Şûranın sonunda Hz.Osman'ın halife seçilmesini Allah'ın takdiri olarak değerlendiren İbn Ömer¹⁰⁰, şûranın dördüncü gününde Mescit'te Hz.Osman'a yapılan bey'atte hazır bulunmuştur.¹⁰¹ Bu şekilde de müslüman toplumun verdiği kararın yanında olduğunu ortaya koymuştur. Daha sonraki dönemlerde de İbn Ömer'in tavrı, çoğunluğun kararına iştirak etmek ve fitne çıkarmaktan uzak kalmak şeklinde tahakkuk etmiştir.

3. HZ.OSMAN DÖNEMİNDE ABDULLAH B. ÖMER

a. Fetihlerde Abdullah b. Ömer

Hız.Osman'ı halife olarak kabul eden İbn Ömer, bu dönemde de fetihlere katılarak ve gerektiğinde verilen görevleri yerine getirerek yapıcı kimliğini sürdürmüştür.

Bu dönemde Afrika fetihlerinde, Horasan ve Taberistan seferlerinde yer almıştır. Bu bağlamda 27/647'de Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh Mısır'a vali olarak tayin edildi. Yeni vali Hz.Osman'a müracaat ederek Kuzey Afrika fetihleri için izin istedi. Halifenin muvafakatıyla gerçekleşen bu bölgedeki fetihlere İbn Ömer, Hz.Osman'ın daha sonra gönderdiği takviye birliklerinde yer alarak katılmıştır.¹⁰² Bir tespite göre de İbn Ömer, daha sonra 34/654'de ikinci defa Afrika fetihlerinde yer almıştır.¹⁰³

Aynı şekilde İbn Ömer, 30/650'de Horasan ve Taberistan fetihlerine katıldı. Hz.Osman'ın Küfe valisi Said b. el-Âs komutasında gerçekleşen bu sefere İbn Ömer'in yanı sıra Hz.Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Abbas gibi önemli isimler de katılmıştır. Bu esnada Ebreşehr, Kûmis, Cürçân, Tamise ve Taberistan fethedilmiştir.¹⁰⁴ Bir anlatıma göre bu seneye kadar Taberistan tarafına bir sefer

⁹⁷ Taberî, IV, 229.

⁹⁸ İbn Sa'd, III, 344.

⁹⁹ El-İmâme, I, 30.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 70.

¹⁰¹ Taberî, IV, 232.

¹⁰² Bkz. Belâzurî, Fütüh, s. 227-228; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidin, s. 318. Bu dönemde Tunus, Cezayir ve Merrâkeş seferlerine katılmıştır. (Eşref Edip, III, 119).

¹⁰³ Zirikî, el-A'lâm, 5.bsk., Beyrut, 1980, IV, 246.

¹⁰⁴ Taberî, IV, 269, 270. Bu fetihler hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzurî, Fütüh, s. 330.

gerçekleşmemiştir.¹⁰⁵ İbn Ömer, bu sefer esnasında yararlı işler yapmıştır.¹⁰⁶

Bir rivayete göre İbn Ömer, Azerbaycan'da kar sebebiyle altı ay mahsur kalmıştır. Bu süre içinde de namazlarını kasetmiştir.¹⁰⁷ Bu rivayette hadisenin hangi dönemde olduğu açık bir şekilde belirtilmemektedir. Hz.Ömer döneminde ilk defa gerçekleşen Horasan fetihleri esnasında Azerbaycan'ın kontrolünün de Müslümanların eline geçtiği bilinmektedir.¹⁰⁸ Ancak Hz.Osman'ın halifeliğinde İbn Ömer'in Horasan fetihlerine katıldığı dikkate alındığında, bu dönemde Azerbaycan'da mahsur kalması daha makul gözükmemektedir.

b. Devlet Hizmetinde Abdullah b. Ömer

Hz.Osman döneminde fetihlere iştirak eden İbn Ömer, bir yaklaşıma göre devlet işlerine karışma konusunda çok ihtiyatlı hareket etmiş; daima uzak kalmayı tercih etmiştir.¹⁰⁹

Nitekim bu dönemin fakihlerinden olmasına rağmen¹¹⁰, Hz.Osman'ın kadılık görevini kabul etmemiştir.¹¹¹ Kaynakların kaydettiğine göre Hz.Osman kendisinden kadılık yapmasını isteyince bu görevden affını istedi. Hz.Osman'ın onu ikna etmek üzere babası Hz.Ömer'in insanlar arasında hükmettiğini, kadılık yaptığını öne sürünce İbn Ömer, babasının ihtiyaç halinde Hz.Peygamber'e müracaat edip, karşılaştığı zor meselelere çözüm bulabildiğini; halbuki artık Hz.Peygamber'in hayatta olmadığını ileri sürmüştür.¹¹² İbn Ömer bu görevi reddederken Hz.Peygamber'in, "Kim müslümanlar arasındaki meselelerde kadılık yapar ve cehaletle hüküm verirse cehennemdedir.." hadisini hatırlatmıştır.¹¹³ Bunun üzerine Hz.Osman bu konuda ısrarcı olmamıştır. Ancak şahsiyeti konusunda incelerken işaret edileceği gibi, İbn Ömer bir anlamda gayr-ı resmi olarak altmış sene boyunca müslümanlar arasında kadılık görevini yerine getirmiştir.

Hz.Osman döneminde bu görevi resmi olarak kabul etmemesinin sebebi, onun siyaset ve devlet işlerinden uzak kalmak istemesiyle izah edilebilir. Ayrıca söz konusu dönemde kendisi dışında bu görevi yerine getirecek değerli şahsiyetler bulunmaktaydı. Bu sebeple bu alanda ihtiyaç duyulan hizmetin verilememesi gibi bir durum da söz konusu değildi. Bu münasebetle İbn Ömer, görevden kaçmamış; toplumun içinde bir birey olarak kalmayı tercih etmiştir. Ancak ihtiyaç halinde verilen görevi de geri çevirmemiştir. Nitekim Hz.Osman'ın Medine dışına müfettişler gönderdiği dönemde Şam'a müfettiş olarak gitmiştir.

Hz.Ömer'in şehit edilmesinden sonra Hz.Osman döneminin ikinci altı yılı iç çekişmelerin yaşandığı ve nihayet evinde muhasara altına alınıp şehit edildiği bir

¹⁰⁵ İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 109.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cevzi, Muntazam, V, 7.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, IV, 162.

¹⁰⁸ Bkz. Belâzurî, Fütûh, s. 321 v.d.

¹⁰⁹ Eşref Edip, III, 119.

¹¹⁰ Ya'kübi, II, 177.

¹¹¹ İbn Kesir, IX, 4.

¹¹² İbn Sa'd, IV, 146.

¹¹³ Tirmizi, Ahkâm, 1; İbn Hallikân, II, 133-134.

zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu dönemde Hz.Osman toplumda ortaya çıkan karışıklıkların ve idaresi aleyhine oluşan hareketin sebeplerini öğrenmek ve bunların önüne geçmek üzere bir takım tedbirler almıştır. Bu bağlamda 35/656 yılında Medine dışındaki şehirlerde durumu bizzat yerinde incelemek üzere müfettişler göndermiştir. Muhammed b. Mesleme'nin Kûfe'ye, Üsâme b. Zeyd'in Basra'ya ve Ammar b. Yâsir'in Mısır'a gönderildiği dönemde İbn Ömer de Şam'a gönderilmiştir. Bu görevle Şam'a giden İbn Ömer de, diğerleri gibi Şam'da münker, yani dine aykırı bir durum görmediğini rapor etmiştir.¹¹⁴ Ancak olaylar durulmayacak ve Hz.Osman'ın şehadetine kadar varacaktır. Bu esnada yaşananlar ve İbn Ömer'in konumunu ele almadan önce bir noktaya daha işaret etmek istiyoruz. O da Ebû Zerr'in kenz hakkındaki görüşüne katılmadığıdır.

Ebû Zer el-Gıfârî, Hz.Osman döneminde "kenz" hakkındaki söylemi ile dikkat çeken bir şahsiyettir. Konumuzla ilgili olarak Ebû Zer, "Altın ve gümüşü Allah yolunda sarf etmeyip biriktirenleri" elem verici bir azap ile korkutan ayetlerden¹¹⁵ hareketle diğer sahâbilerin aksine, ihtiyaç fazlası malın Allah yolunda harcanması gerektiğini savunurdu. Ancak ashabın bir kısmı bu ayetlerin zekat ayetleriyle neshedildiğini, birçoğu da bunların zekat vermeyenleri hedef aldığını söylüyordu.¹¹⁶

İbn Ömer de zekatı verilen malın kenz kapsamında olmadığını ve sahibinin de söz konusu ayetlerdeki azap ile muhatap olmadığını; ancak zekatı verilmediği taktirde Ebû Zerr'in görüşünün doğru olduğunu ifade edenler arasında yer almaktaydı.¹¹⁷

c. Hz.Osman'ın Muhasarası, Vefatı ve Abdullah b. Ömer

Bu dönemle ilgili olarak Hz.Osman'ın şehit edildiği 35/656 yılı olayları arasında ve isyancıların harekete geçtiği dönem ile ilgili İbn Ömer'den nakledilen bir rivayete göre Cehcâh el-Gıfârî, Hz.Osman minberde hutbe okurken asasını almış ve dizleri üzerinde kırmıştır. Kıyılan asadan bir kıymık dizine batmış ve kangren olmuştur.¹¹⁸ Bir anlamda Hz.Osman'a karşı yaptığı bu muamelenin cezasını da bulmuştur. Bu olaydan sonra Hz.Osman bir veya iki defa daha dışarıya çıkmış ve muhasara altına alınarak öldürülmüştür.¹¹⁹

Hz.Osman 35/656'de evini muhasara altına alan isyancılar tarafından şehit edildi. Bu dönemde meydana gelen olaylar, İslâm Tarihi'nin elem veren hadiseleri arasında yer almaktadır. Bu esnada İbn Ömer'in Hz.Osman ile ilişkisini şu şekilde ortaya koymak mümkündür.

İsyancıların muhasara döneminde Hz.Osman'dan bazı istekleri oldu. Bunlardan birisi de halifelikten kendi arzusuyla ayrılması, yani devlet başkanlığı makamından çekilmesi idi. Bu arada eğer bunu yaparsa onu serbest bırakacaklarını

¹¹⁴ Taberî, IV, 341; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 155.

¹¹⁵ Kur'an, 9: 34, 35.

¹¹⁶ Bkz. Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", DİA, İstanbul, 1994, X, 268.

¹¹⁷ Kâdî Ebû Bekr b. el-Arabî, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, Thk.Muhammed Cemil Ğâzî, 2.bsk., Beyrut, 1407/1987, , s. 86.

¹¹⁸ Zehebî, Târihu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidin, s. 444.

¹¹⁹ Taberî, IV, 367.

ifade etmişler, bunu yapmazsa onu öldürmekle de tehdit etmişlerdi. Hz.Osman İbn Ömer'e nasıl hareket etmesi gerektiğini sorduğunda aralarında geçen konuşmada şu hususlar dikkat çekmektedir:

H.z.Osman, isyancıların bu teklifleri konusunda İbn Ömer'e ne düşündüğünü sordu. İbn Ömer halifeye, "Bu görevi bıraktığın zaman bu dünyada ebedi kalacağı mı düşünüyorsun?" dediğinde Hz.Osman, "hayır" karşılığını verdi. İbn Ömer, "Onlar cennet veya cehennem sahibi midir?" ve "Bu görevi bırakmazsan sen onlar tarafından öldürülmeyip kurtulacak mısın?" sorularına da hayır cevabını aldı. Bunun üzerine İbn Ömer şu tavsiyeyi yapmıştır:

"Bunun yani bir topluluğun emirlerine kızıp öfkelenedikleri her seferde onu makamından uzaklaştırmasının İslâm'da bir usul haline gelmemesini düşünüyorum. Dolayısıyla Allah'ın giydirdiği bu gömleği üzerinden çıkarma.¹²⁰ Zira bu bir mesnet olur ve insanlar halifelerinden hoşlanmadıkları zaman ya onu görevden uzaklaştırır ya da öldürürler."¹²¹ Böylece İbn Ömer, Hz.Osman'ın halifelik makamını terk etmemesini açık bir lisanla tavsiye etmiştir. Bu sebeple Hz.Osman'ın bu yöndeki kararında İbn Ömer'in bu tavsiyesinin de etkili olduğu muhakkaktır.

Muhtemelen bu görüşmeden sonra İbn Ömer, isyancılara hitaben yaptığı konuşmasında Hz.Osman'ı öldürmekten sakınmalarını; aksi takdirde toplumdaki birlik ve beraberliğin bozulacağını, hac ve düşmana karşı cihat görevini artık birlikte yerine getiremeyecekleri ikazında bulunmuştur.¹²² İbn Ömer'in bu ikazı Hz.Osman'ın şahsı ile ilgili olarak düşünülebileceği gibi, İslâm toplumunun devlet başkanını öldürmekle ortaya çıkabilecek problemlere işaret anlamında bir öngörü olarak da değerlendirilebilir.

İbn Ömer'in ve bu arada Medine'de bulunan sahâbilerin Hz.Osman'ı koruma konusundaki tutumlarına gelince; hemen belirtmek gerekir ki, İbn Ömer, muhasara altına alındığı evde Hz.Osman'ı korumak üzere bulunanlar arasındaydı.

Bir anlatıma göre Hz.Osman ile birlikte yedi yüz kişi, bulunduğu evde birlikte idi ve eğer Hz.Osman isteseydi, isyancıları etkisiz hale getirebileceklerdi. Ancak o bunu istemedi.¹²³ Aksine bu maksatla gelen kimselerden silahlarını bırakmalarını ve evlerine dönmelerini talep etti. Bu kimseler de ayrılmak istememelerine rağmen Hz.Osman'ın bu talebini yerine getirdiler.¹²⁴ Daha sonra daha az sayıda bir grup, Hz.Osman'ı korumak üzere harekete geçmiştir. Bu esnada İbn Ömer zırhını giymiş ve kılıcını kuşanmıştır.¹²⁵ Rivayetlere göre de İbn Ömer'in bu esnada kuşandığı kılıç, babası Hz.Ömer'e aitti.¹²⁶

¹²⁰ İbn Sa'd, III, 66.

¹²¹ Halife b. Hayyât, Târîhu Halife b. Hayyât, Thk. Ekrem Ziya el-Umeri, 2.bsk., Dimaşk, 1397/1976, s. 137.

¹²² Zehebî, Târîhu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâ'ir-Râsîdin, s. 447.

¹²³ İbn Sa'd, III, 71.

¹²⁴ Halife b. Hayyât, s. 174.

¹²⁵ İbn Abdi Rabbih, V, 45.

¹²⁶ Bkz. Zehebî, Siyer, III, 238; İbn Kesîr, VI, 182. İbn Ömer'in kuşandığı kılıcın üzerinde işlemler olduğu ve bunların değerinin de dört yüz dirhem ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Zehebî, Târîhu'l-

Bu açıdan bakıldığında İbn Ömer, halifenin korunması amacıyla Medine'deki sahâbilerle birlikte harekete geçmiştir. Ancak Hz.Osman, onların silah kullanmalarına taraftar olmamıştır. Nitekim bir tespite göre eğer Hz.Hasan, Hüseyin, İbn Ömer ve Abdullah b. Zübeyr isyancıların karşısına çıkmış olsalardı kimse Hz.Osman'ı öldürmeye cesaret edemezdi. Fakat Hz.Osman bunu istememiştir. Bu da içtihadî bir meseledir.¹²⁷

Bu görüşü destekler nitelikte İbn Kuteybe şu detayı sunmaktadır:

Hız.Osman'ı muhasara edenler Şam'dan ordunun yola çıktığını öğrenince evin kapısını ateşe verdiler. Bunun üzerine Hz.Osman ile birlikte evde bulunanlar savaşa hazırlandılar. Ancak Hz.Osman bunu kabul etmedi ve hiç kimsenin kendi yüzünden kanının dökülmesini istemediğini; hatta kendisine yaptıkları bey'atin sona erdiğini ve hiç kimsenin ölmesini arzu etmediğini söyledi. O esnada orada bulunan İbn Ömer Hz.Osman'a, "Ey Mü'minlerin Emiri, şayet bu insanlar amaçlarına ulaşır ve sana karşı üstünlük sağlarsalardı, bizim kiminle birlikte olmanızı emredersin?" diye sorduğunda Hz.Osman'ın cevabı "topluluk ile birlikte olmak" olmuştur. Uymaları gereken topluluğun, bu isyancı grup olması halinde nasıl hareket etmeleri gerektiği sorulunca da yine "Size cemâate tabî olmak düşer" cevabını vermiştir.¹²⁸

Bu noktada, Hz.Osman'ın şehadetinde ashabın, Hz.Osman'a kırgınlıkları veya şahsî bazı problemler sebebiyle, olaylar karşısında seyirci kalması, halifeye yardım etmemesi ve onu kendi haline terk etmesi, isyancıların işlerini oldukça kolaylaştırmıştı. Bu sebeple onları da bu öldürme hadisesinde, maddeten olmasa da manevî yönden büyük sorumlulukları ve payları olsa gerektir değerlendirmesi¹²⁹ yapılırken, yukarıda söz konusu edilen rivâyetler de göz önüne alınmalıdır. Bu durumda Medine'de yaşayan ashâbın bu olaya karşı duyarsız kaldığı ve halifeye bağlı olacaklarına dair verdikleri bey'atin gereğini yapmadıklarından bahsetmek zorlaşacaktır. Ayrıca yine yukarıda ifade edildiği gibi Hz.Osman'ın, artık bey'atlerinin sona erdiği anlamındaki sözleri de unutulmamalıdır.

Ancak burada Harre Savaşı¹³⁰ (63/683) münasebetiyle İbn Ömer'in söylediği rivayet edilen, "Ka'be'nin Rabbi'ne andolsun ki, bu, onların Osman'a yaptıkları sebebiyledir"¹³¹ ifadeleri ya sıhhatli bir rivayet değil, ya da Hz.Osman'ın şehadetinin üzerinden yılların geçmesinden sonra, İbn Ömer'in yaşananları bir kez daha düşünmesi ve her şeye rağmen ve hatta halifenin isteğini de dikkate almaksızın isyancılara karşı savaşılması kanaatinin oluşmasıyla telaffuz edilen sözler olarak anlaşılabilir. Zira, daha sonra üzerinde durulacağı gibi, İbn

→ →

İslâm, 61-80, s. 458.

¹²⁷ Kâdi Ebû Bekr, s. 170.

¹²⁸ el-İmâme, I, 41.

¹²⁹ Bkz. Sabri Hizmetli, "Tarihi Rivâyetlere Göre Hz.Osman'ın Öldürülmesi", A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1985, c. XXVII, s. 175.

¹³⁰ Bu savaş Halife Yezid döneminde Medineliler ile Emevi kuvvetleri arasında yaşanmış ve Medine halkından sayıları binlerle ifade edilen kayıp verilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Harre Savaşı", DİA, İstanbul, 1997, XVI, 245-247; Mehmed Bahaüddin Varol, "Harre Vakası (Sebeup-Sonuç Değerlendirmesi)", S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, Sayı: 7, s. 513-534.

¹³¹ İbn Abdi Rabbih, V, 49.

Ömer Hz.Ali ile birlikte hareket etmediğinden dolayı da pişmanlık duyacaktır.

Nihayet Hz.Osman'ın kim tarafından şehit edildiği konusunda İbn Ömer'in ifadesine göre Sevdân b. Humrân elindeki harbe ile saldırmış ve Hz.Osman'ı yere düşürmüştür. Arkasından elindeki kılıcını karnına sokarak öldürmüştür. Bu esnada onu engellemeye çalışan Hz.Osman'ın hanımını Nâile'nin parmakları kesilmiştir.¹³²

Muhasara dönemindeki gelişmeler ile ilgili olarak İbn Ömer'in anlatımına göre Mescit'te namazı Ebû Eyyüb el-Ensârî kıldırmıştır.¹³³ Şehit edildiği gün Hz.Osman, yanında bulunan kimselere gece rüyasında Hz.Peygamber'i gördüğünü, "Yarın yanımızda iftar et" buyurduğunu; o gün de oruçlu olduğu halde öldürüldüğünü haber vermektedir.¹³⁴

Hız.Peygamber'in bir hadisine işaret eden İbn Ömer, bir gün Hz.Peygamber'in fitneden bahsettiğini ve o günde mazlum olarak öldürülecek diye işaret ettiği kimsenin Hz.Osman olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵

Bu münasebetlerdir ki İbn Ömer, ölümünden sonra Hz.Osman aleyhine konuşan kimseleri tenkit etmiştir. Bu anlamda onun Uhud Gazvesi esnasında firarını ve Bedir Gazvesi'ne katılmayışını söz konusu edenlere şu sözlerle karşılık vermiştir:

"Uhud günündeki firarını Allah affetmiştir. Bedir gününde hanımını yani Rasûlullah'ın kızı hasta idi. Bu sebeple katılamadı. Ancak Hz.Peygamber ona Bedir'e katılan kimsenin sevabının ve ganimetten payının olduğunu beyan etmiştir."¹³⁶ Ve insanlar arasında işlediği küçük hatadan dolayı da onu öldürdüklerini ifade etmiştir.¹³⁷

Bu bağlamda insanların Hz.Osman'ı bir takım işlerden dolayı kınadıklarını belirten İbn Ömer, eğer aynı işleri Hz.Ömer yapmış olsaydı onu ayıplayıp kınayamayacaklarına dikkat çekmiştir.¹³⁸

Bu sözleriyle İbn Ömer, Hz.Osman'ı öldürenlerin yanlış yaptıklarını ve onun haksız yere, mazlum olarak öldürüldüğü görüşünü ortaya koymuştur.

Özetle, Hz.Osman döneminde de fetihlere katılan İbn Ömer, resmi olarak kadılık görevini üstlenmeyi kabul etmemiştir. Hz.Ömer'in halifelik konusundaki tavsiyesini, bir anlamda devlet kademesinde vazife almamak olarak da değerlendirmiş olması muhtemel olan İbn Ömer, bundan sonraki dönemlerde de aynı şekilde davranmıştır.

¹³² İbn Kesir, VII, 185. Burada öldüren kimsenin ismi Esved b. Humrân olarak verilmiştir. Ancak bu ismin Humrân olması gerekmektedir. Nitekim Halife b. Hayyât, bu şekilde vermektedir. Bkz. Târih, s. 175.

¹³³ Taberî, IV, 423.

¹³⁴ Zehebî, Târihu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidin, s. 452.

¹³⁵ İbn Kesir, VII, 209; Suyûti, s. 152.

¹³⁶ Bkz. Kâdî Ebû Bekr, s. 114; Malakî, et-Temhid ve'l-Beyân fi Makteli's-Şehid Osman, Thk. Mahmud Yusuf Zâyed, 1.bsk., Katar, 1405/1984, s. 164

¹³⁷ Vâkıdî, Meğâzi, I, 279.

¹³⁸ el-İmâme, I, 31. Ayrıca bkz. Fâkihî, Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehr ve Hadisihi, Thk. Abdülmelik Abdullah Düheyş, 2.bsk., Beyrut, 1414/1993, II, 159.

4. HZ.ALİ DÖNEMİNDE ABDULLAH B. ÖMER

Bu dönemde de halife olarak ismi gündeme gelen İbn Ömer, Cemel ve Sıffin Savaşı ile Hakem Olayı gibi önemli hadiselerdeki konumu itibarıyla üzerinde durulması gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle Hz.Ali'nin halifeliği karşısındaki tutumunu ele aldıktan sonra, diğer olaylar karşısındaki durumu ele alınacaktır.

a. Hz.Ali'nin Halifeliği ve Abdullah b. Ömer

Öncelikle ifade etmek gerekirse, Hz.Osman şehit edilince isyancılar tarafından kendisinden de halife olması istenmiş; hatta tehdit edilmişti. Bu konudaki rivayetlere göre Hz.Osman'ın öldürülmesinden sonra beş gün geçti. Bu süre içinde bir halife adayı aradılar. Hz.Osman'ın katlinde payı olan Mısırlılar Hz.Ali'nin, Küfeliler Zübeyr b. Avvâm'ın ve Basralılar da Talha b. Ubeydullah'ın halife olmasını istiyordu. Ancak her üçü de bu teklifi kabul etmeyince Sa'd b. Ebî Vakkas'a geldiler ve halife olmasını istediler. Sa'd kendisinin ve İbn Ömer'in bu konu ile ilgisinin olmadığını ve kendisinin de bu makama ihtiyacının olmadığını ifade etti. Bunun üzerine İbn Ömer'e müracaat ederek ondan halifeliği üstlenmesini istediler. İbn Ömer de teklifi açık bir lisanla reddetmiştir.¹³⁹

Bazı kaynaklar bu meselede İbn Ömer'in ölümle tehdit edildiğini kaydetmektedir. Bu anlatım tarzına göre ona insanların önde geleni ve önde geleninin oğlu olduğu; bu sebeple insanların kendisine bey'at edeceği ifade edildi. İbn Ömer, Allah'a yemin ederek verdiği cevapta eğer gücü yeterse kendisinin yüzünden bir şişe bile kanın akmamasına çalışacağını ifade etmiştir. Bu cevabı üzerine ölümle tehdit edilen İbn Ömer, kesinlikle bu işi kabul etmeyeceğini bir defa daha vurgulamıştır.¹⁴⁰ Bu esnada halife olmayı kabul ettiğinde söz gelimi Meşrik'ta bir kimsenin muhalefet etmesi durumunda ne olacağını sorduğunda onun öldürüleceği cevabını alan İbn Ömer, işte böyle bir durumdan kesinlikle hoşnut olmayacağını söylemiştir.¹⁴¹

Halifelik teklifi konusunda bir başka anlatıma göre Mervan b. Hakem bir grup kimse ile gelmiş ve kendisine bey'at edeceklerini söylemiştir.¹⁴² Mervan bu teklifi yaparken Şamlıların¹⁴³ onun halife olmasını istediklerini ifade etmiştir. İbn Ömer Irak halkının ne olacağını sorduğunda ise, onlarla savaşıması gerektiği karşılığını vermiştir. Bunun üzerine İbn Ömer, bütün insanlar kendisine itaat etseler ve sadece Fedek halkı karşı çıksa ve bu sebeple onlarla savaştığında içlerinden bir kişi bile ölse bu makama gelmeyeceğini belirtince bu konuda ısrarcı olmamışlardır.¹⁴⁴

¹³⁹ Bkz. Seyf b. Ömer, el-Fitnetu ve Vak'atu Cemel, Thk.Ahmed Râtib Urmüş, 1.bsk., Beyrut, 1391, 1971, s. 91; Taberî, IV, 432; İbnü'l-Cevzî, Muntazam, V, 65; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 192, İbn Kesir, VII, 227.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, IV, 151; Zehebi, Siyer, III, 226.

¹⁴¹ İbn Sa'd, IV, 151.

¹⁴² İbn Abdilber, el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, Thk.Ali Muhammed el-Becâvî, 1.bsk., Beyut, 1412/1992, III, 952.

¹⁴³ Bir rivayete göre de Şam ehli ona karşı büyük bir ilgi gösteriyordu. Ama o yine de hilafet tartışmalarından uzak kalmıştır. Bkz. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, Thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ- Muhammed Ahmed Âşûr-Mahmud Abdülvehhâb Fâyed, Kahire, 1970, III, 342.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, III, 342.

Halifelik teklifini kabul etmediği için kendisini Hz.Muhammed ümmetinin en şerli kimsesi olarak tanımlayan kimseyi de İbn Ömer, kendisi hakkında bir kişinin dahi hayır demesinden memnun kalmayacağını belirtmiştir.¹⁴⁵

Bu konuda bir başka rivayete göre, Emirülmü'minin'in oğlu olmasına rağmen, niçin halifeliği kabul etmediği sorulduğunda İbn Ömer:

"Şayet ashâbın meşvereti ile olursa kabul ederim" şeklinde karşılık vermiştir. Bu haberi nakleden râvilerden birisi, "Sanki İbn Ömer bu işi arzu ediyordu" diyerek kendi düşüncesini belirtmiştir.¹⁴⁶

Kısacası İbn Ömer, bir önceki halifenin oğlu olduğu ve bu sebeple de itibar göreceği tezine rağmen konunun aynı zamanda bir oldu bittiye getirilmesine fırsat vermemek düşüncesiyle, toplumun tamamı tarafından kabul edilmeme ve kan dökülme durumunu ileri sürerek konuyu toplumun tümüne mal etmeye çalışmıştır. Bu şekilde de kendisi dışında bir halifenin toplum tarafından seçilmesini arzu etmiştir. Nihayet Hz.Ali'nin halife seçilmesiyle yeni bir dönem başlamıştır.¹⁴⁷

Burada İbn Ömer'in Hz.Ali'ye nasıl ve ne zaman bey'at konusu üzerinde de durmak istiyoruz. Kaynakların ifadesine göre Medine'de insanlar Hz.Ali'ye bey'at ettiğinde aralarında İbn Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Üsâme b. Zeyd gibi sahâbilerin bulunduğu kimseler ilk etapta hemen bey'at etmemiş ve beklemişlerdir.¹⁴⁸

Bir yaklaşıma göre diğerleri gibi Hz.Ali'ye bey'at sırasında tarafsız kalmayı tercih eden ve bu sebeple de daha sonra Hz.Aişe ve Muâviye'ye destek olmaksızın kaçınan¹⁴⁹ İbn Ömer, Belâzurî'nin ifadesine göre kılıç gölgesi altında¹⁵⁰ Mescit'e getirildi. Hz.Ali kendisine bey'at etmesini isteyince, insanlar bey'at edinceye kadar bunu yerine getirmeyeceğini belirtti. Bunun üzerine bu konuda kendisine kefil göstermesini isteyince, kefil de göstermeyeceğini ifade etti. Bu sırada Eşter en-Nehâî onu öldürmek üzere harekete geçince Hz.Ali, İbn Ömer'i bırakmasını ve kendisinin onun kefil olduğunu söylemiştir.¹⁵¹ Nihayet 25 Zilhicce 35'de Hz.Ali'ye Mescit'te bey'at edilince İbn Ömer de bey'at etmiştir.¹⁵² Yani herkes bey'at edip icma meydana geldikten sonra İbn Ömer bey'at etmiştir.¹⁵³

İbn Ömer'in ilk etapta bey'at etmeyişinin sebebinin anlaşılmasına şu rivayet yardımcı olmaktadır. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd, Muhammed b. Mesleme ve İbn Ömer gibi şahsiyetler bu meseleyi bir fitne olarak değerlendiri-

¹⁴⁵ İbn Sa'd, IV, 151. Benzer diğer rivayetlerde İbn Ömer, Allah'ın müslüman kanı dökülmesini haram kıldığını (İsbahâni, I, 292); birlikte namaza çağırıldıklarında icabet edeceğini, fırkalar haline geldiklerinde onlara uymayacağını ve toplu bir karara vardıklarında onlardan ayrı kalmayacağını (A.e., I, 294) karşılığını vermiştir.

¹⁴⁶ Vâsîti, s. 114.

¹⁴⁷ Hz.Ali'nin halife seçilmesi konusunda bkz. Kapar, Bey'at, s. 55-59.

¹⁴⁸ Bkz. Taberî, IV, 431; İbn Kesîr, VII, 227.

¹⁴⁹ Demircan, İktidar Mücadelesi, s. 347.

¹⁵⁰ Ensâbu'l-Eşraf, III, 8.

¹⁵¹ Taberî, IV, 428; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 191.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 194.

¹⁵³ Kandemir, "Abdullah b. Ömer", DİA, I, 126.

yor ve bey'ate çağrıldıklarında Hz.Ali'ye şöyle diyorlardı:

“Bize öyle kılıçlar ver ki, onlarla seninle birlikte savaşalım. Mü'minlere saldırdığımızda bedenlerine isabet etmesin. Kâfirlere vurduğumuzda ise bedenlerini yarıp geçsin.” Bunun üzerine Hz.Ali onlara karşı ısrarcı olmamıştır.¹⁵⁴

Bu rivayeti değerlendiren Aycan'a göre bu sözleriyle onlar kimin haklı kimin haksız olduğu, kime bey'at edip kime karşı cephe alacakları konusunda tereddüt içindeydiler. Bu kimseler her iki tarafa da karışmamaya itina gösterdiler.¹⁵⁵ Bu değerlendirme Hz.Ali döneminde meydana gelen Cemel ve Sıffin gibi önemli hadiselerde İbn Ömer'in tarafsız kalmasını açıklamaya yardımcı olmaktadır.

b. Devlet Hizmetinde Abdullah b. Ömer

Bu açıdan, İbn Ömer'in, Hz.Ali'nin halife olmasından sonra Hz.Ali ile ilişkisi konusunda üzerinde durulması gereken bir konu Şam valiliğinin teklif edilmesidir.

Bu konudaki rivayetlere göre Hz.Ali, onun Şam halkı tarafından sevildiğini ve itaat edilen bir kimse olduğunu ifade ederek Şam'a vali tayin etti. Ancak İbn Ömer Medine'de kalmayı ve görevden affını istedi. Ancak Hz.Ali bu isteğini reddetti. Bunun üzerine İbn Ömer, Hz.Hafsa'dan yardım istedi. Hz.Ali Hz.Hafsa'nın arabuluculuğunu da geri çevirdi. Bunun üzerine İbn Ömer Medine'den ayrılmış ve Mekke'ye gitmiştir.¹⁵⁶ Bu noktada İbn Ömer'in geceleyin gizlice Medine'den ayrıldığı ve Hz.Ali'ye de onun Şam'a gittiği söylenmiş; Hz.Ali de arkasından adam göndermiş ve Şam'a değil Mekke'ye gittiği anlaşılmıştır.¹⁵⁷ Bu noktada İbn Ömer'in Hz.Ali'ye Allah'tan korkmasını ve meşverette bulunmadan ümmetin işleri konusunda harekete geçmemesi uyarısında bulunduğu da söylenmiştir.¹⁵⁸

Diğer taraftan İbn Ömer'in bu şekilde Medine'den ayrıлып Mekke'ye gidişinde, Hz.Ali'nin İbn Ömer'i kendisiyle birlikte Şam halkı ile savaşa teşvikinden de bahsedilmektedir.¹⁵⁹ Dolayısıyla Hz.Ali, en büyük muhalifi olan Muâviye b. Ebi Süfyan'ın idaresi altında olan Şam bölgesini otoritesi altına almak için İbn Ömer'den istifade etmeyi düşünmüş ve bu amaçla da onu söz konusu yere vali olarak tayin etmek istemiştir. Ancak İbn Ömer, bu olaylara katılmak istemediği için vallik görevini ve birlikte savaşmayı kabul etmemiştir. Ancak genel bir ifadeyle İbn Ömer, Hz.Ali'nin muhaliflerine karşı savaşmayı reddettiği için daha sonra pişmanlık duyacaktır. Bu konu daha sonra ele alınacaktır.

c. Cemel Vak'ası ve Abdullah b. Ömer

Bu dönemde Cemel Vak'ası sürecinde İbn Ömer'in Medine'den ayrılmadan önce, Hz.Aişe ve taraftarlarının harekete geçmesi üzerine Hz.Ali'nin Basra'ya

¹⁵⁴ Mes'ûdi, Murûcu'z-Zehab ve Maâdinü'l-Cevher, Thk.Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1982., III, 24-25.

¹⁵⁵ İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan, Ankara, 1990, s. 126-127.

¹⁵⁶ Zehebî, Siyer, III, 224.

¹⁵⁷ Zehebî, Târihu'l-İslâm, 61-80, s. 463; Sehâvi, et-Tuhfetü'l-Latife fî Târihi'l-Medineti's-Şerife, 1.bsk., Beyrut, 1993, II, 65

¹⁵⁸ Belâzurî, Ensâb, III, 9.

¹⁵⁹ İbn Kesir, VII, 231.

doğru hareketini tasvip etmediği de görülmektedir. İbn Ömer ile birlikte Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Muhammed b. Mesleme'nin de karşı çıktığı görülmektedir.¹⁶⁰ Nitekim Cemel Vak'ası esnasında Mekke'de bulunuyordu.

Bu arada İbn Ömer'in tavrını daha iyi anlama noktasında Muâviye'nin de destek talebini geri çevirmesine işaret etmek yerinde olacaktır. Bu anlamda Hz.Ali-Muâviye mücadelesinin başladığı dönemde Muâviye Mekke ve Medine halkından, ashâbın ileri gelenlerinden destek istemişti. Bu bağlamda İbn Ömer'e gönderdiği mektupta Hz.Osman'ın kanını talepte destek istemiş, halifeliği kendisine rağmen asla düşünmeyeceğini; eğer istemezse şuraya gidileceğini ifade etmiştir. Ancak İbn Ömer bu teklifi de reddetmiştir.¹⁶¹

İbn Ömer'in desteğini sağlamak ve Hz.Ali ile birlikte mücadele etmesini sağlama konusunda Ammâr b. Yâsir'in devreye girmesi de anlamlıdır. Buna göre Ammâr b. Yâsir, Hz.Ali'ye geldi ve İbn Ömer'i iknâ etmek üzere onunla konuşması için izin vermesini istedi. Hz.Ali'nin muvâfakatı ile de İbn Ömer ile görüştü. Görüşmede özellikle Hz.Ali'nin Müslümanlardan kimseye karşı kılıç çekmediğini ifade ederek onun desteğini talep etti. İbn Ömer, Hz.Ali'nin babasının oluşturduğu şûra üyeleri arasında halife olmayı en çok hak eden kimsenin olduğunu ifade ettikten sonra, kılıcın devreye girdiği olaylarda kendisinin yer almayacağını belirtti.¹⁶² Bu arada Hz.Ali'ye karşı herhangi bir şekilde düşmanlığını ne izhar ettiğini ve ne de içinde gizlediğine dikkat çekti. Onun bu sözlerinden haberdar olunca Hz.Ali herhangi bir şey söylememiştir.¹⁶³ Bir başka ifadeyle onun görüşünü saygıyla karşılamıştır.

Bütün bunlardan sonra İbn Ömer'in bu tavır ve kararı karşısında Hz.Ali'nin bu şekilde davranmasının arka planında bey'at esnasında İbn Ömer'in öne sürdüğü bir şarta dikkat çekmek istiyoruz. Buna göre İbn Ömer, bazı şartlarla Hz.Ali'ye bey'at etmişti. Bu şartların en önemlisi de, iç savaşlara katılmak istememesi idi. Hz.Ali de bu şartı kabul etmiş ve onu bu konuda serbest bırakmıştı.¹⁶⁴ Bu açıdan da bakıldığında İbn Ömer'in siyasi nitelikteki olaylara katılmamasının, bir başka ifadeyle tarafsız kalmayı tercih etmesinin bir dayanağı söz konusudur.

Bu anlamda Cemel Vak'ası (36/656) sürecinde İbn Ömer, yine olayların içinde olmamaya itina göstermiştir. Hatta Hz.Aişe ile birlikte hareket etmek isteyen kız kardeşi Hz.Hafsa'ya da engel olmuştur.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Dineverî, el-Ahbârü't-Tıvâl, Thk. Ömer Ferrûh et-Tabbâ, Beyrut, Trs., s. 133, 135.

¹⁶¹ Muâviye'nin mektubu ve İbn Ömer'in cevabı için bkz. el-İmâme, I, 89-90. İbn Ömer'in desteğini sağlama konusunda diğer kardeşi Ubeydullah ile durumunu mukayese eden Muâviye, Ubeydullah b. Ömer'in niçin kendisiyle birlikte hareket ettiğini Amr b. Âs'a sordu. Amr tebessüm ederek, Ubeydullah'ın, Hüzmân'ı öldürmesinden dolayı Hz.Ali tarafından ölüm cezasına çarptırılacağından korktuğunu; bu arada İbn Ömer Muâviye ile birlikte hareket etseydi, bunun büyük bir fayda sağlayacağını, aleyhinde olsaydı bunun da zarar vermiş olacağını ifade etmiştir. (el-İmâme, I, 92).

¹⁶² Bir başka münasebetle İbn Ömer'den mücadeleye katılması istenince kelime-i tevhidi söyleyenlere karşı savaşmayı hoş karşılamadığı görülmektedir. (İsbahâni, I, 294).

¹⁶³ İbn Kuteybe, İmâme, I, 52.

¹⁶⁴ Eşref Edip, III, 120. Eşref Edib'e göre de İbn Ömer, bey'at öncesinde öne sürdüğü ve kabul edilen şartlar sebebiyle serbest ve kendi iradesiyle karar verebilmiştir. (A.y.).

¹⁶⁵ Seyf b. Ömer, s. 116; Taberî, IV, 451.

Hız.Aişe ve taraftarları Basra'ya yürüyüp Hz.Osman'ın intikamını almak üzere savaş kararı verince Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah İbn Ömer'e gelerek ondan kendilerine katılmasını, hareketlerine destek vermesini istediler. Buna karşılık İbn Ömer, kendisinin Medine halkından olduğunu, eğer onlar destek verirse ben de size katılır ve destek veririm cevabını verdi. Bunun üzerine İbn Ömer'in yanından ayrılmışlardır.¹⁶⁶

Aynı dönemde Muâviye ile mücadeleye hazırlanan Hz.Ali, Kümeyl en-Nehai'yi İbn Ömer'e gönderip, onun desteğini almak istemiştir. Ancak İbn Ömer, Hz.Aişe ile birlikte hareketi kabul etmeme gerekçesi olarak öne sürdüğü Medinelilerin hareket tarzını, Medine'de gerçekleşen görüşmede Hz.Ali'ye de söylemiştir. Arkasından da umre için tekrar Mekke'ye dönmüştür.¹⁶⁷ Dolayısıyla bu görüşmede İbn Ömer, Hz.Ali'nin gerek Hz.Aişe ve gerekse de Muâviye ile mücadelesinde onun tarafında da yer almayacağını ifade etmiştir.

Bu görüşmeden sonra İbn Ömer'in Medineliler ile görüştüğü ve onların düşüncelerini öğrenmek istediği görülmektedir. Medineliler ne yapacaklarını bilmediklerini, durumun oldukça karışık olduğunu ve durum netliğe kavuşuncaya kadar olaylara karışmayacaklarını söylemiştir.¹⁶⁸

Bu noktada Hz.Aişe'nin Mekke'den taraftar ve destek bulduğunu, Hz.Ali'nin de, meselâ Bedir ashabından yetmiş ve Medine'den toplam yedi yüz kişinin ona katıldığını¹⁶⁹ dikkate aldığımızda Medine'den beklediği desteği sağlayamadığı görülmektedir. Bu sebeple İbn Ömer'in her seferinde Medine ehline vurgu yapması bu açıdan önemlidir.

Bu arada Cemel Vak'ası'nın meydana geldiği dönemde Hz.Ali'nin çağrısı ile Mekke'den Medine'ye giden ve onunla görüştüğünden sonra umre için tekrar Mekke'ye dönen İbn Ömer, savaştan sonra bir konuda Hz.Aişe'nin tenkitine muhatap olmuştur.

Savaştan sonra İbn Ömer ile karşılaşan Hz.Aişe, kendisine engel olmadığı için tenkit etmiş ve sebebini sormuştur. İbn Ömer, İbnü'z-Zübeyr'in Hz.Aişe'nin üzerindeki tesirinden bahsederek, ona muhalefet etmeyeceğini zannettiğini ve bu sebeple de araya girmediğini ifade etmiştir. Ancak Hz.Aişe, kendisine engel olsaydı, bu hareketini gerçekleştirmeyeceğini bir defa daha belirtmiştir.¹⁷⁰

d. Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı'nda Abdullah b. Ömer

İbn Ömer aynı şekilde Hz.Ali ile Hz.Muâviye arasında gerçekleşen Sıffin Savaşı'na (36/657) da katılmamıştır. Aynı şekilde Muâviye tarafında da yer almamıştır. Hatta daha önce işaret edildiği gibi Sıffin Savaşı öncesinde Hz.Ali ile Muâviye arasındaki görüşmeler devam ederken destek arayışı sürecinde Muâviye İbn Ömer'e de mektup yazarak desteğini istemiş ancak amacına ulaşamamıştır. Zira İbn Ömer onun talebini de geri çevirmiştir. Bu münasebetle İbn Ömer'in ismi daha çok Sıffin Savaşı devam ederken gündeme gelen, aradaki ihtilafın

¹⁶⁶ Seyf b. Ömer, s. 118; Taberî, IV, 460.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 205-206.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cevzi, Muntazam, V, 78-79.

¹⁶⁹ Mes'ûdî, II, 367.

¹⁷⁰ Zehebî, Târihu'l-İslâm, Ahdu Muâviye, s. 246; Siyer, II, 193.

hakemler tarafından çözülmesi teklifinin hayata geçtiği dönemde telaffuz edilmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse, Hz.Ali ile Muâviye arasındaki savaşın şiddetlen-
diği ve Hz.Ali'nin ordusu üstünlük sağlamak üzere iken Hz.Muâviye tarafında
bulunan Amr b. el-Âs'ın teklifi ile askerler mızraklarının ucuna Kur'an sahifeleri-
ni takarak, Hz.Ali'yi Kur'an'ın hakemliğine çağırdılar. Hz.Ali tarafındaki askerle-
rin de baskısıyla Hz.Ali bu teklifi kabul etmiştir. Hz.Ali tarafının hakemi Ebû
Mûsâ el-Eş'arî ile karşı tarafın hakemi Amr b. el-Âs, Sıffin'de bir ön görüşme
yaptılar ve kesin kararın gelecek Ramazan ayında verilmesini kararlaştırdılar. Bu
münasebetle de 37/658'de Şam ile Küfe arasında yer alan Dümetü'l-Cendel
bölgesinde Ezruh adındaki mevkiye bir araya geldiler.¹⁷¹

Sıffin Savaşı'na katılmayan İbn Ömer, hakemlerin bulunduğu Ezruh mevkiin-
de tarafsız olarak hazır bulunmuştur.¹⁷² Zira hakemler ve taraflar burada bir
araya geldikten sonra Medine ehlinde bazı kimseleri de çağırmışlardır. Bunlar-
dan birisi de İbn Ömer idi.¹⁷³ Bir anlamda gözlemci olarak bir grup ile birlikte
hazır bulunmuştur.¹⁷⁴

Hakemler arasında kimin halife tayin edileceği konusu müzakere edilirken
İbn Ömer'in ismi de gündeme gelmiştir. Bu konudaki bazı rivayetlere göre Ebû
Mûsâ el-Eş'arî, halife adayı olarak İbn Ömer'i önermiştir, ancak Amr b.el-Âs
karşı çıkmıştır.¹⁷⁵

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bu önerisinin sebebine gelince, İbn Ömer bu mücade-
lede iki taraftan da ayrılan bir kimse idi¹⁷⁶ ve bu savaşlara iştirak etmemiştir.¹⁷⁷;
İbn Ömer'in halifelığı gerçekleşirse Hz.Ömer'in ismi ve hatırası da yaşatılabile-
cekti.¹⁷⁸ Yine Ebû Mûsâ'ya göre İbn Ömer hilafet için en ideal isim idi. Zira bazı
özellikleriyle kendisine, yani Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye benziyordu. Tarafsızlığı
yanında yumuşak karakterli, sevilen âlim bir insandı.¹⁷⁹ Ayrıca Ebû Mûsâ'nın
damadıydı.¹⁸⁰ Amr, İbn Ömer'i reddetmekle kalmamış, bu defa kendi oğlu
Abdullah'ı önermiştir. Bir değerlendirmeye göre de Amr'ın niyeti oğlunu seçtir-

¹⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Günal, Hz.Ali Dönemi ve İç Siyaset, İstanbul, 1988, s. 132-137; Apak, s. 154-164; Adnan Demircan, Ali-Muaviye Kavgası, İstanbul, 2002, s. 135-150.

¹⁷² İbn Sa'd, III, 33; Taberî, V, 67.

¹⁷³ Belâzurî, Ensâb, III, 117-118, 120. Bir başka anlatıma göre Muâviye İbn Ömer'in de aralarında bulunduğu bazı önde gelen sahâbilerle mektup yazarak, savaşa iştirak etmemeleri sebebiyle gözlemci olarak hakemlerin müzakeresini takip etmelerini istemiştir. Bunun üzerine İbn Ömer ve diğerleri Ezruh'a gelmiştir. (Dineverî, s. 180).

¹⁷⁴ Aycan, s. 157. Krş. İbnü'l-Cevzi, Muntazam, V, 126; İbn Kesir, VII, 282. Bu grup içerisinde yer alan İbnü'z-Zübeyr'in, İbn Ömer'i halifelik konusunda uyardığı ve uyanık olmasını istediği rivayet edilmiştir. (İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 331; İbn Kesir, VII, 284).

¹⁷⁵ İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 332. Bu arada hakemlerin kararlarını açıkladığı dönemde Hz.Hasan'ın Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi İbn Ömer'i aday gösterdiği için tenkit etmiştir. Ona göre böyle yapmakla o, meselâ, Hz.Ömer'e muhalefet etmiştir. Zira Hz.Ömer, İbn Ömer'i halife tayin etmediği gibi onu bu anlamda şuraya da dahil etmemiştir. Bkz. İbn Abdi Rabbih, V, 98.

¹⁷⁶ Taberî, V, 58.

¹⁷⁷ Dineverî, s. 181.

¹⁷⁸ Belâzurî, Ensâb, III, 124.

¹⁷⁹ Demircan, Ali-Muaviye Kavgası, s. 153.

¹⁸⁰ Mes'ûdi, II, 408. Zehebî, Târihu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidin, s. 551.

menin ötesinde, üçüncü bir isim üzerinde ittifak sağlanmasını engellemektir.¹⁸¹

Bazı anlatımlara göre bu esnada Amr'ın İbn Ömer ile görüştüğü görülmektedir. Bu görüşmede İbn Ömer'e, ona halife olarak bey'at etmek istediklerini, ancak buna karşılık ona çok miktarda para ve mal vermeyi ve bu işi ondan daha çok isteyen birisine bırakmasını söylediğinde İbn Ömer çok sinirlenmiştir.¹⁸² Sadece kendisini sınamak istediğini ifade eden¹⁸³ Amr'a ayrıca, bu iş için hiçbir şey vermeyeceğini ve almayacağını da belirtmiştir.¹⁸⁴ Bu esnada Amr b. el-Âs'ın İbn Ömer'den halife olduğu taktirde kendisini Mısır'a vali atmasını istediği, İbn Ömer'inde bu işi üstlenirse kendisine hiçbir görev vermeyeceğini ifade ettiği kaydedilmektedir. Hatta ikisinin görüştüğü sırada Muâviye'nin İbn Ömer'e bey'at etmek üzere harekete geçtiği, ancak kapıdaki görevlinin ona acele etmemesini söyleyip İbn Ömer'in halifelîği kabul etmediğini haber vermesi üzerine Muâviye'nin de geri döndüğü belirtilmektedir.¹⁸⁵

Ancak bu noktada Muâviye'nin bu sırada hakemlerin bulunduğu yere gelmediği dikkate alındığında¹⁸⁶ söz konusu rivayetlerde ifade edildiği gibi özellikle İbn Ömer ile Amr b. el-Âs arasında böyle bir görüşmenin gerçekleşmesi mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple, yine bu esnada İbn Ömer ile Muâviye'nin bizzat görüştüğü şeklindeki rivayetleri de¹⁸⁷ kabul edilebilir nitelikte değildir.

Bir başka anlatım tarzına göre Amr b. el-Âs İbn Ömer'i halife adayı olarak göstermiştir. Görüşmelerin devam ettiği sırada Amr, Muâviye ve Hz.Ali'yi hal etmeyi ve yerlerine fitneye bulaşmayan birisini halife seçmeyi teklif etti. Ebû Mûsâ'nın, böyle bir şahsın kim olduğunu sorması üzerine, onun İbn Ömer hakkındaki kanaatini bilen Amr, İbn Ömer'i önermiştir.¹⁸⁸ Bu teklifi kabul eden Ebû Mûsâ, Amr'dan bu konuda teminat istemiş ve Amr da söz vermiştir.¹⁸⁹ Ancak aldıkları bu kararı ilan ettikleri noktada Amr, aldıkları kararın aksine Muâviye'yi halife seçtiğini ilan etmiştir.¹⁹⁰

Ancak hakemlerin sonuçta bir isim üzerinde anlaşamadıkları ve Hz.Ali ile Hz.Muâviye'nin azledilerek halife seçimini ümmete bırakma kararını aldıkları ve bunu ilan ettikleri dikkate alındığında¹⁹¹ Amr b. el-Âs'ın Ebû Mûsâ'yı aldatması

¹⁸¹ Demircan, Ali-Muaviye Kavgası, s. 153.

¹⁸² Zehebî, Târihu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidîn, s. 553-554.

¹⁸³ Bir anlatıma göre Muâviye İbn Ömer'in niyet ve maksadını öğrenmek istiyordu. Bu sebeple Amr b. el-Âs'ı devreye koymuş ve bunun neticesinde böyle bir görüşme ortaya çıkmıştır. Bu esnada İbn Ömer, kendisine sadece üç kişi bile muhalefet etse, bu işe razı olmayacağını ifade etmiştir. (İbn Sa'd, IV, 164; Zehebî, Siyer, III, 228).

¹⁸⁴ İsbahâni, I, 293.

¹⁸⁵ Belâzuri, Ensâb, III, 119.

¹⁸⁶ Demircan bu kanaattedir. (Ali-Muaviye Kavgası, s. 151, dn. 299). Hatta bir rivayete göre Muâviye akşam geç saatte insanlarla birlikte olmuş ve hilafet konusunda konuşmak isteyen varsa ortaya çıkmasını söylediğinde İbn Ömer'in "Ortaya çıkıp, bu konuda seninle ve baban ile İslâm üzere savaşıyor konuşuyor demeyi istedim, ancak söyleyeceğim bu söz ile birliğin parçalanması ve kan dökülmesinden korktum" dediği ifade edilmiştir. (İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 333).

¹⁸⁷ Bkz. İbn Sa'd, IV, 182.

¹⁸⁸ Ya'kübi'ye göre Amr, Ebû Mûsâ'ya hile yapmış ve onu aldatmıştır. (Târih, II, 190).

¹⁸⁹ Bkz. İbn Abdi Rabbih, V, 95.

¹⁹⁰ el-İmâme, I, 118.

¹⁹¹ Demircan, Ali-Muaviye Kavgası, s. 154. Ancak Apak, durumun burada sona ermediğini, Amr b.

ve İbn Ömer'in adını halife olarak ileri sürmesi de mümkün gözükmemektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse müzakereler esnasında Ebû Mûsâ el-Eş'arî halife olarak, tarafsızlığı ve genel bir kabul göreceği düşüncesiyle İbn Ömer'in ismini gündeme getirmiş, ancak Amr b. el-Âs bunu kabul etmemiştir.

Hakemlerin kararı ilan etmelerinden sonra ortaya çıkan tablo karşısında İbn Ömer, "Bu ümmetin hali kimin eline bırakılmıştır? Birisi olan bitene aldırıyor, diğeri de zayıf ve güçsüz bir kimse" diyerek hakemleri tenkit etmiştir.¹⁹² İbn Ömer bu sözleri, kararın ilanından sonra iki hakemin birbirine hakaret etmeleri üzerine söylemiştir.¹⁹³ Bir başka anlatıma göre, hakemlerin kararlarını açıklamasından sonra Sa'd b. Ebî Vakkâs ile İbn Abbas arasında geçen konuşmada İbn Abbas, Ebû Mûsâ'nın değil, onu bu göreve getirenlerin suçlu olduğunu söylemişti. Bu esnada Ebû Mûsâ, aldatıldığını ve yapacak bir şeyi olmadığını ifade edince İbn Ömer, söz konusu ifadeleri sarf etmiştir.¹⁹⁴

Bu arada Hz. Ali'nin bu dönemde Küfe Mescidi'nde yaptığı konuşmada İbn Ömer'den de bahsederek, onun kendi tarafında yer almamasını, "Bu bir suç ise şüphesiz küçük ve başışlanmış, güzel bir iş ise elbette büyük ve şükretmeye değerdir" sözleriyle açıklamıştır.¹⁹⁵

e. Abdullah b. Ömer'in Pişmanlığı

Bütün bunlardan sonra İbn Ömer'in hayatının son döneminde ölümü öncesinde hasta yattığı esnada¹⁹⁶ dile getirdiği pişmanlıktan söz etmek istiyoruz. Bu konudaki rivayetlere göre İbn Ömer, Hz. Ali ile birlikte onun muhaliflerine, yani el-Fietû'l-Bâğiye'ye karşı savaşmadığı için pişmanlığını belirtmiştir.¹⁹⁷ Hatta İbn Ömer, bir şahsın Hz. Ali dönemindeki olaylar ile ilgili sorusu üzerine verdiği cevap esnasında kendisinin bu olaylara karışmadığını ancak hak doğrultusunda savaşmanın daha üstün olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸

İbn Ömer'in bir anlamda bu şekilde Hz. Ali'ye yardımcı olmayı reddettiği için sonradan pişmanlık ve üzüntü duymasını Muhyiddin Mustu şu şekilde değerlendirmektedir:

İbn Ömer, Hz. Ali'ye bey'at etti ve bey'at itaati gerektirmekteydi. Ancak diğer taraftan Müslümanlara karşı silah çekmeyi ve savaşmayı istemiyordu. Yaşanan olaylar sonunda Hz. Ali'nin halifeliği ve ona karşı çıkanların bâği ve onun halifeliğine karşı hurûc eden kimseler olduğu kendisi açısından netlik kazanınca İbn Ömer, Hz. Ali ile birlikte savaşmadığı için üzülmüş ve pişmanlık duymuştur.¹⁹⁹

→ →

el-Âs'ın tek taraflı bir kararla Ebû Mûsâ'nın Hz. Ali'yi hal' edip boşalttığı hilafet makamına Muâviye'yi getirdiğini ilan etmiş ve Muâviye ile daha önce tasarlanmış oldukları planın son hamlesini de tamamlamıştır. (İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs, s. 185).

¹⁹² İbn Sa'd, IV, 257.

¹⁹³ Zehebî, Târihu'l-İslâm, Ahdü'l-Hulefâ'r-Râşidin, s. 550.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 332-333.

¹⁹⁵ Zehebî, Târihu'l-İslâm, Ahdü Muâviye, s. 220.

¹⁹⁶ Bkz. İbn Sa'd, IV, 187.

¹⁹⁷ İbn Abdilber, III, 953; İbnü'l-Adim, Buğyetüt-Taleb fi Târihi Haleb, Thk. Süheyl Zekkâr, 1.bsk., Beyrut, 1988, I, 290; Zehebî, Siyer, III, 232.; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, Üsd, III, 342.

¹⁹⁸ İbn Abdilber, III, 951.

¹⁹⁹ Abdullah b. Ömer, s. 88-89.

Bu arada el-Fietû'l-Bâğhiye'nin kim olduğu konusundaki bir soruya İbn Ömer, bir rivayete göre, bunun Abdullah b. Zübeyr ve Haccâc olduğu karşılığını vermiştir.²⁰⁰

Buna göre İbn Ömer, gerek Hz.Ali'nin muhalifleriyle ve gerekse de daha sonra İslâm toplumunun birliğini parçalayan şahıslar olmaları sebebiyle İbnü'z-Zübeyr ve Haccâc'a karşı savaşmadığı için bir insan olarak üzüntü ve pişmanlığını dile getirmiştir.

Kısacası İbn Ömer, Hz.Ali döneminde de iç mücadelede tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Medine ehlinin kararını öne çıkararak, aslında tartışmalı konularda ortak bir kanaatin oluşmasını sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu noktada tamamen başarılı olduğunu söylemek imkanına sahip değiliz. Bir anlamda hayatının son anında söylediği sözlerde, bu noktada isabetli bir tercih yapmadığını ve Hz.Ali ile birlikte hareket etmesinin daha doğru olacağı itirafını görmek mümkündür.

Sonuç olarak, Abdullah b.Ömer, İslâm toplumun her açıdan bir gelişme, değişim ve bozulma safhalarını yaşadığı Dört Halife Döneminde, dönemin şartları ve imkanları çerçevesinde siyasi, idari ve askeri hayatında rol almıştır. Başta mürtedlerle yapılan mücadele olmak üzere, ilk İslâm fetihlerinde yer almıştır. Devlet kademelerinde resmi olarak görev almamasına karşılık, istişare noktasında halifelerle görüşlerini paylaşma ve gerektiğinde de fiilen bir görevi icra etmede tereddüt etmemiştir. Bu arada İslâm toplumunu sarsan iç olaylarda tarafsız kalmayı tercih eden Abdullah b. Ömer'in, özellikle Hz.Ali'yi gereği gibi desteklemediği ve muhaliflerine karşı mücadelede etkin bir fonksiyon icra etmediği için duyduğu pişmanlık oldukça anlamlıdır. Bu noktadan bakıldığında Abdullah b. Ömer'in pişmanlığı, gerektiğinde bir kimsenin kendisinden beklenen tavır daha etkin bir şekilde ortaya koyması, mümkünse elinde bulundurduğu imkanları toplumun birlik ve beraberliği yararına en üst düzeyde harekete geçirmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Hayatının sona erdiği 73/693 yılına kadar İbn Ömer, fetihlerde yer almıştır. Nitekim Muaviye b. Ebi Süfyan dönemindeki İstanbul seferine katılmış, Hâricilerle mücadelede komutan olarak görev yapmış; bununla birlikte Muâviye'yi gerektiğinde tenkit etmekten geri durmamıştır. Yezîd'e veliht olarak bey'at etmemiş, halife olduğunda ise fitne unsuru olmamak için, herkes bey'at ettikten sonra bu işlemi gerçekleştirmiştir. Halife Yezîd'e karşı hareket eden Hz.Hüseyin'i de hurûc etmemesi ve Kûfe'ye gitmemesi konusunda ikaz etmiştir.

Yine herhangi bir resmi idari görevi kabul etmeyen Abdullah b. Ömer, Abdülmelik b. Mervan döneminde halkın bilgisine başvurduğu önemli bir şahsiyet olarak hayatını sürdürmüştür. Hayatı boyunca da Hz.Peygamber'in sünnetine bağlı kalmaya, fitneden uzak durmaya, mütevazî fakat canlı bir dini hayat sürmeye devam etmiştir.

²⁰⁰ Zehebî, Târihu'l-İslâm, 61-80, s. 465; Siyer, III, 232.